

خانواده مطلوب و جوانی جمعیت

در منظومه فکری قائد شهید

حضرت آیت الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای رحمته الله علیه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
معاونت فرهنگی و رسانه‌ای نوین
گروه تولید محتوا

خانواده مطلوب و جوانی جمعیت

در منظومه فکری قائد شهید

حضرت آیت الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای رحمته الله

به کوشش:

گروه تولید محتوا

اداره کل مطالعات فرهنگی و تبلیغی

معاونت فرهنگی، تبلیغی و رسانه‌های نوین

تألیف:

جمعی از نویسندگان

صفحه‌آرا:

اکبر اسماعیل پور

مقالات این کتاب قبلاً در سامانه‌های ذیل منتشر شده است:

<http://jpf.dte.ir>

<https://rahtoosheh.dte.ir>

فهرست مطالب

خانواده مطلوب و جوانی جمعیت

- نگاهی به ویژگی‌های خانواده مطلوب از منظر مقام معظم رهبری رحمته الله ۵
- تبيين مسئوليت اصلی زن در خانواده با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری رحمته الله .. ۲۷
- روش‌های افزایش استحکام خانواده با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری رحمته الله ۴۸
- تحلیل نقش‌آفرینی زنان مسلمان در سیاست و جنگ در تاریخ اسلام و ایران
معاصر بر اساس الگوی سوم زن مسلمان ۷۳
- جمعیت، جوانی و آینده جمعیتی ایران در اندیشه شهید آیت‌الله خامنه‌ای رحمته الله ۹۷

بیدیر خا

خانواده مطلوب و جوانی جمعیت

نگاهی به ویژگی‌های خانواده مطلوب

از منظر مقام معظم رهبری رحمته الله

حجت الاسلام والمسلمین علیرضا انصاری *

مقدمه

خانواده، رکن اساسی هر جامعه و نقطه آغازین زندگی اجتماعی انسان‌ها و نخستین کانون تمدن و آرامش بشری است. استحکام این بنای مقدس، چشم‌اندازهای روشنی را در افق پیشرفت اجتماع ترسیم خواهد کرد. از نگاه اسلام، خانواده یکی از نهادهای زیربنایی بنیاد هستی و از ساختارهای اصلی جامعه است؛ زیرا «جامعه مطلوب» با وجود «خانواده مطلوب» شکل می‌گیرد. در منظومه فکری مقام معظم رهبری رحمته الله، خانواده از اهمیت خاصی برخوردار است؛ زیرا از نظر ایشان خانواده سالم و سلامت جامعه می‌تواند زیرساخت‌های جامعه

سالم ایجاد کند؛ چنانکه فساد جامعه نیز با فساد خانواده گره خورده است. رهبر فرزانه انقلاب^ع در قالب پیام، سخنرانی و نوشتار، ویژگی‌های متعددی مانند «قداست»، «صمیمیت»، «معنویت»، «محبت»، «دینداری» و «آرامش» را برای خانواده اسلامی بیان کرده است؛ بدین معنی که اگر خانواده این مؤلفه‌ها را داشته باشد، «خانواده مطلوب» یا «خانواده خوب» به شمار می‌آید: «خانواده خوب یعنی، زن و شوهری که با هم مهربان باشند، با وفا و صمیمی باشند و به یکدیگر محبت و عشق بورزند...»^۱. در این مقاله به برخی از ویژگی‌های خانواده اسلامی از نگاه مقام معظم رهبری^ع اشاره می‌شود.

حفظ قداست خانواده

پیوند زناشویی در زندگی انسان‌ها، نقطه عطفی است که می‌تواند صدها پیروزی و کامیابی یا شکست را به دنبال داشته باشد. ازدواج شایسته می‌تواند اساس سعادت و بهروزی همسران را بنیان

۱. خطبه عقد؛ ۱۳۷۷/۰۹/۱۲.

نهد، در حالی که ازدواج بد ممکن است منشأ بزرگ‌ترین تیره‌روزی همسران را پایه‌گذاری کند؛ از این روست که جوامع انسانی همواره نگاه خاص و ویژه‌ای به خانواده داشته و آداب و رسوم اجتماعی خود را بر اساس آن اعمال می‌کرده‌اند.^۱ استاد شهید مطهری رحمته الله می‌نویسد: «یک پختگی و پویایی وجود دارد که جز در پرتو ازدواج و تشکیل خانواده پیدا نمی‌شود، در مدرسه پیدا نمی‌شود، در جهاد با نفس پیدا نمی‌شود، در نماز شب پیدا نمی‌شود. این کمالات را فقط در تشکیل خانواده می‌توان به دست آورد».^۲ در روایات نیز تشکیل خانواده به ساختن بنایی تشبیه شده که نزد خدا محبوب است؛ چنانکه رسول خدا صلی الله علیه و آله فرموده است: «مَا بِنَى بِنَاءً فِي الْإِسْلَامِ أَحَبُّ إِلَيَّ اللَّهُ مِنَ التَّزْوِيجِ»^۳ بنایی در اسلام نزد خدا، محبوب‌تر از ازدواج نیست».

در منظومه فکری رهبر معظم انقلاب رحمته الله، یکی از ویژگی‌های مهم خانواده، شناخت جایگاه و حفظ قداست آن است؛ آن‌گونه که هر گاه حرمت آن

۱. عبدالله جوادی آملی؛ خانواده متعادل و حقوق آن؛ ص ۲۶.

۲. مرتضی مطهری؛ مجموعه آثار؛ ج ۲۲، ص ۹۴۲.

۳. حسن بن فضل طبرسی؛ مکارم الأخلاق؛ ص ۱۹۷.

حفظ شود، «جامعه خوب» نیز شکل می‌گیرد؛ از همین روست که ایشان فرموده است:

مسئله خانواده، مسئله بسیار مهمی است؛ پایه اصلی در جامعه است، سلول اصلی در جامعه است؛ نه اینکه اگر این سلول سالم شد، سلامت به دیگرها سرایت می‌کند یا اگر ناسالم شد، عدم سلامت به دیگرها سرایت می‌کند؛ بلکه به این معناست که اگر سالم شد، یعنی بدن سالم است. بدن که غیر از سلول‌ها چیز دیگری نیست ... مسئله اینقدر اهمیت دارد...^۱.

ایشان در جای دیگری فرموده است:

هم‌چنانکه بدن انسان از سلول‌ها تشکیل شده که نابودی و فساد و بیماری سلول‌ها به‌طور قهری و طبیعی، معنایش بیماری بدن است و اگر توسعه پیدا کند، به جاهای خطرناکی برای کل بدن انسان منتهی می‌شود؛ همین‌طور جامعه هم از سلول‌هایی تشکیل

۱. بیانات در سومین نشست اندیشه‌های راهبردی؛ ۱۴/۱۰/۱۳۹۰.

نگاهی به ویژگی‌های خانواده مطلوب از منظر مقام معظم رهبری حجّه‌الله

شده که این سلول‌ها، خانواده‌اند. هر خانواده‌ای یکی از سلول‌های پیکره اجتماع و بدنه اجتماع است. وقتی این‌ها سالم بودند، وقتی این‌ها رفتار درست داشتند، بدنه جامعه یعنی آن پیکره جامعه سالم خواهد بود.^۱

متأسفانه امروزه اهمیت و قداست خانواده کم‌رنگ شده و طلاق و برگزاری جشن برای آن در جامعه شیوع پیدا کرده است؛ در حالی که طلاق در گذشته‌ها، مذموم بود و خانواده‌ها از انجام آن هراس داشتند. با توجه به اهمیت و بایستگی حفظ حرمت خانواده است که مقام معظم رهبری حجّه‌الله در موارد متعدد و به‌ویژه هنگام خواندن خطبه عقد، همواره از خانواده به عنوان نعمت الهی یاد^۲ و بر قداست آن تأکید کرده‌اند: «دختران و پسران باید بکوشند از پیوند مقدس زناشویی پاسداری کنند. این هدف، تنها وظیفه یکی از آن‌ها نیست که

۱. خطبه عقد؛ ۱۳۸۱/۰۳/۰۸. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21429>

۲. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله سید علی خامنه‌ای؛ ازدواج؛ ناموس طبیعت، دستور شریعت. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21428>

بگوییم یکی از آن‌ها همواره مشکلی پدید آورد و دیگری همیشه تحمل کند؛ بلکه باید هر دو به هم کمک کنند...»^۱.

دینداری

دین، یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین نیازهای جامعه بشری از گذشته تا کنون است؛ به گونه‌ای که بشر هیچ‌گاه خارج از این پدیده زندگی نکرده است؛ زیرا دین با رسوخ به درون انسان در همه لحظات، در خلوت و آشکار، در جمع و تنهایی، در آرامش و سختی، اندیشه و عمل وی را تحت تأثیر قرار داده است.^۲

بر این اساس هر اندازه دینداری آدمی قوی‌تر باشد، رعایت حد و حدود شرعی کامل‌تر و پای‌بندی به اصول خانواده بیشتر خواهد بود و بالعکس هر چه دینداری ضعیف‌تر باشد، به همان اندازه

۱. ر. ک: محمدجواد حاج علی‌اکبری؛ مطلع عشق (گزیده‌ای از رهنمودهای حضرت آیت‌الله سید علی خامنه‌ای به زوج‌های جوان)؛ ص ۳۱.

۲. سیده زهرا موسوی و دیگران؛ «بررسی میزان پایبندی به مناسک و رفتارهای دینی و عوامل مؤثر بر آن»؛ جامعه‌شناسی مطالعات جوانان؛ ص ۱۵۶.

می‌تواند به استحکام و پایداری خانواده آسیب برساند. از همین روست که اجرا کردن دستورات و آموزه‌های دینی؛ نقش بنیادینی در مصونیت بخشی خانواده از آسیب‌ها دارد و مؤثرترین عامل استحکام خانواده و تربیت فرزندان به شمار می‌آید. این در حالی است که نادیده گرفتن آموزه‌های دینی در خانواده‌ها، موجب بروز مشکلات جدی در خانواده و تربیت فرزندان می‌شود. حاصل تحقیقی درباره پرونده‌های دختران فراری، نشان‌دهنده بی‌دینی خانواده‌های آنان و یا التزام به دینداری در حد صفر بوده است.^۱ نتیجه یک نظرسنجی از ۷۰ دختر فراری نگهداری شده در بهزیستی تهران نیز گویای آن است که ۹۴ درصد آن‌ها در خانواده‌هایی زندگی می‌کرده‌اند که سطح اعتقاد و آگاهی‌شان از مذهب و التزام عملی به دین، در حد بسیار پایینی است.^۲

یکی از ویژگی‌های خانواده اسلامی، دینداری است. اجرای احکام اسلام در خانواده، موجب کاهش آسیب‌های وارد شده به آن و ایجاد محیط

۱. علی احمد پناهی؛ «نقش التزام به آموزه‌های دینی در تربیت و استحکام خانواده»؛ مجله معرفت اخلاقی؛ ص ۷۷ - ۹۶.

۲. همان.

امن تر برای فرزندان می شود؛ چنانکه رهبر معظم انقلاب علیه السلام فرموده است:

در تشکیل خانواده و در حفظ آن، باید احکام اسلامی را رعایت کرد تا خانواده، سالم و در اوج باقی بماند. از این رو در خانواده های دیندار که زن و شوهر به این حدود اهمیت می دهند، سال های متمادی بدون ناخرسندی با هم زندگی می کنند... اگر روش های اسلامی رواج یابد، خانواده ها مستحکم تر خواهد شد؛ چنانکه در گذشته های ما زمانی که هنوز ایمان مردم سالم تر و کامل تر بود، خانواده، کانونی پایدار و مطمئن بود. زن و شوهر به هم علاقمندتر بودند. فرزندان در محیط های امن و سالم تری پرورش می یافتند. حالا هم راه همین است.^۱

همواره میان دینداری خانواده و رضایتمندی زن و شوهر، رابطه معناداری وجود داشته و دارد؛ یعنی هر اندازه نگرش دینی افراد قوی تر باشد، رضایت آنان

۱. ر.ک: محمدجواد حاج علی اکبری؛ مطلع عشق (گزیده ای از رهنمودهای حضرت آیت الله سید علی خامنه ای به زوج های جوان)؛ ص ۲۶.

از زندگی افزایش می‌یابد. به عبارتی هر اندازه اعتقاد به خداوند و دستوراتش محکم‌تر باشد، زندگی زناشویی از ثبات بیشتری برخوردار و آرامش بیشتری در خانواده حاکم خواهد بود.^۱

دینداری نشانه‌هایی دارد که در عرصه‌های مختلف زندگی و از جمله رعایت بیت‌المال، نمود پیدا می‌کند. همان‌گونه که خانواده دیندار به رعایت حلال و حرام بسیار پایبند است؛ آحاد افراد جامعه و به‌ویژه مسئولین باید در رعایت بیت‌المال دقت کنند؛ زیرا امانت‌دار اموال مردم هستند. چنانکه رهبر معظم انقلاب رحمته الله همواره نسبت به بیت‌المال حساسیت و دقت ویژه‌ای دارند. آیت‌الله جوادی آملی ضمن نقل خاطره‌ای در این باره می‌گوید:

روزی مهمان مقام معظم رهبری بودم. فرزند ایشان آقا مصطفی نیز نشسته بود که سفره گسترده شد. آیت‌الله خامنه‌ای به وی نگاهی کرد و فرمود: شما به منزل بروید. من خدمت ایشان عرض کردم: اجازه بفرمایید آقا زاده هم

۱. علی احمد پناهی؛ معرفت اخلاقی؛ «نقش التزام به آموزه‌های دینی در تربیت و استحکام خانواده»؛ مجله معرفت اخلاقی؛ ص ۸۰.

خانواده مطلوب و جوانی جمعیت

باشند. من از وی درخواست کرده‌ام که با هم باشیم. آقا فرمودند: این غذا از بیت‌المال است، شما هم مهمان بیت‌المال هستید. برای بچه‌ها جایز نیست که بر سر این سفره بنشینند. ایشان به منزل بروند و از غذای خانه میل کنند. من در آن لحظه فهمیدم که خداوند چرا این همه عزت به حضرت آقا عطا فرموده است.^۱

یکی از شاخصه‌های دینداری، معنویت است. در حقیقت معنویت، حلقه مفقوده زندگی انسان در تمامی عرصه‌ها و جهت‌دهنده سلوک آدمی است. وجود معنویت در زندگی فردی و خانوادگی، آثار فراوانی به دنبال دارد؛ هم‌چنانکه فقدان آن می‌تواند آثار مخربی در زندگی فرد، خانواده و جامعه ایجاد کند. در واقع معنویت فرد، خانواده و جامعه را در برابر بیماری‌های اخلاقی و روحی حفظ می‌کند.^۲

۱. خبرگزاری تسنیم؛ «نگاهی به سلوک و ساده‌زیستی مقام معظم رهبر...»؛ ۱۳/۰۳/۱۳۹۳، کد خبر: ۳۹۰۶۲۳.

<https://www.tasnimnews.com/fa/news/390623>

۲. محمدجواد رودگر؛ «کارکردهای معنویت در عرصه‌های اجتماعی از دیدگاه مقام معظم رهبری»؛ مطالعات معنوی؛ ص ۶۴.

نگاهی به ویژگی‌های خانواده مطلوب از منظر مقام معظم رهبری علیه السلام

مقام معظم رهبری علیه السلام درباره نقش معنویت در خانواده فرموده است: «ما باید با فساد مبارزه‌ای جدی آغاز کنیم؛ باید بنیان خانواده را محکم و نخستین و اصلی‌ترین پرورشگاه آدمی را کانون محبت، صفا، عاطفه و معنویت سازیم».^۱

قرآن درباره تأمین فضای معنوی در خانواده می‌فرماید: «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا»^۲ و خانواده‌ات را به نماز فرمان ده و خود نیز بر آن شکیبایی ورز». برپایی نماز نه تنها موجب نشاط درونی فرد نمازگزار می‌شود؛ بلکه زمینه استرس و اضطراب را در میان اعضای خانواده محدود می‌کند. نماز و یاد خدا، زمینه معنویت و نورانیت را در دل اعضای خانواده ایجاد می‌کند و به آنان آرامش و اطمینان می‌بخشد. همچنین با مهار بی‌عفتی در خانواده، زمینه بروز بحران در خانواده به حداقل می‌رسد؛ زیرا بی‌عفتی، بنیان خانواده را سست می‌کند. چنانکه قرآن یکی از ویژگی‌های نمازگزاران را پاکدامنی و حفظ عفت معرفی می‌کند: «وَالَّذِينَ هُمْ

۱. بیانات در مجمع عمومی سازمان ملل؛ ۱۳۶۶/۰۶/۳۱.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=8089>

۲. طه: ۱۳۲.

لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ؛^۱ نمازگزاران کسانی هستند که دامن خود را محافظت می‌کنند».

بنا بر آمار میان رعایت امور معنوی و جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی، رابطه معنادار وجود دارد. بنابراین اگر والدین و به‌ویژه مادر در خانواده به امور معنوی مانند نماز و قرآن خواندن اهمیت دهند، فرزندان به این امور گرایش بیشتری پیدا می‌کنند. چنانکه تحقیق انجام شده روی ۳۶۰ نفر از دانش‌آموزان، گویای نقش مهم و بی‌بدیل والدین در جذب فرزندان خود به فریضه نماز است.^۲

مقام معظم رهبری^{علیه السلام} درباره نقش مادر بزرگوارش در معنویت‌گرایی خود فرموده است:

من دعا و مناجات را از مادرم یاد گرفتم! آنچه که آن وقت برای من مطرح بود و عملاً وجود داشت، این بود که اهل دعا و ذکر و ... اعمالی که وارد شده بود، بودم. مثلاً یادم است هنوز بالغ نبودم که اعمال روز عرفه را به‌جا آوردم...

۱. معارج: ۲۹.

۲. کریم سواری و همکاران؛ «بررسی دیدگاه‌های فلسفی - عقیدتی دانش‌آموزان پسر پایه سوم مقطع متوسطه شهر اهواز در مورد نماز»؛ مجله علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه شهید چمران اهواز؛ ص ۸.

آن وقت من یادم است که با مادرم - چون مادرم هم خیلی اهل دعا و توجه و اعمال مستحبی بود - می‌رفتیم یک گوشه حیاط که سایه بود. منزل ما حیاط کوچکی داشت. آنجا فرش پهن می‌کردیم؛ چون مستحب است که زیر آسمان باشد. هوا گرم بود؛ آن سال‌هایی که الآن در ذهنم مانده، یا تابستان بود یا شاید پاییز بود، روزها نسبتاً بلند بود. در آن سایه می‌نشستیم و ساعت‌های متمادی، اعمال روز عرفه را انجام می‌دادیم. هم دعا داشت، هم ذکر و هم نماز... دوره جوانی و نوجوانی من این‌گونه بود.^۱

مادر بزرگوار شهید آیت‌الله بهشتی نیز می‌گوید: «در دوران بارداری فرزندم، روزی یک جزء قرآن می‌خواندم و این قرائت قرآن احساس آرامش [خاصی] به من می‌داد. در موقع شیر دادن هم رو به قبله می‌نشستم و با وضو به او شیر می‌دادم و احساس می‌کردم هر وقت ناراحتی می‌کرد، موقع قرآن

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله سید علی خامنه‌ای؛ از فرصت عرفه استفاده کنیم؛ ۱۳۹۳/۰۷/۲۰.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=27789>

خواندن آرامش خاصی پیدا می‌کرد و به تلاوت من گوش می‌داد.^۱ ایشان در ادامه می‌گویند: «من در طول مدت بارداری فرزندم سید محمد، ۹ بار قرآن را ختم کردم. موقع شیر دادن فرزندم هم قرآن می‌خواندم و وقتی تلاوت من قطع می‌شد، ایشان شیر نمی‌خورد».^۲

آرامش

از نظر روان‌شناسان محیط خانواده بهنجار، امن‌ترین و رضایت‌بخش‌ترین بستر برای ارضای نیازهای روانی و به‌ویژه آرامش روانی است. محبت، غمخواری و پذیرش یکدیگر که از مهم‌ترین مؤلفه‌ها و ضروریات زندگی اجتماعی است، به بهترین نحو در خانواده بهنجار تأمین می‌شود^۳ و ارضای نیازهای عاطفی و آرامش حاصل از آن، می‌تواند حلال بسیاری از مشکلات باشد. در چنین خانواده‌ای زن و مرد به

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی تبیان؛ «سیره شهید بهشتی»؛ ۱۳۸۹/۰۴/۰۷، کد خبر: ۱۲۸۶۷۲.

<https://article.tebyan.net/128672>

۲. همان.

۳. علی احمد پناهی؛ معرفت اخلاقی؛ «نقش التزام به آموزه‌های دینی در تربیت و استحکام خانواده»؛ مجله معرفت اخلاقی؛ ص ۸۱.

دلیل روابط صمیمی و خوب، در زمان غم و اندوه به راحتی در کنار همسر خود به آرامش می‌رسند. اگر چه رهبری خانواده به عهده مرد است، ولی زن به سبب عواطف و احساسات قوی زنانگی، نقش اصلی و مؤثرتری را در تأمین آرامش و سلامت روانی خانواده ایفا می‌کند؛ از همین روست که در خانه مسئولیت‌های بیشتری به زن داده شده است.^۱ مقام معظم رهبری علیه السلام در این باره فرموده است:

انسان در تلاطم‌های زندگی که ناشی از برخوردهای ناگزیر است، به دنبال یک فرصت می‌گردد تا به آن پناه برد. اگر یک زوج باشند، در این تلاطم‌ها به یکدیگر پناه می‌برند؛ زن به شوهرش پناه می‌برد و شوهر هم به زنش پناه می‌برد. مرد در کشاکش زندگی مردانه خود، احتیاج به یک لحظه آرامشی دارد تا بتواند راه را ادامه بدهد. آن لحظه آرامش کی است؟ همان وقتی است که او در محیط سرشار از محبت و عطوفت خانوادگی خودش قرار می‌گیرد. با همسر خودش که به او عشق

۱. مجید معارف و احمد قماشچی؛ «عوامل آرامش خانواده در سبک زندگی امام علی علیه السلام و حضرت زهرا علیها السلام»؛ مطالعات راهبردی زنان، ص ۱۱۹.

می‌ورزد، با اوست، در کنار اوست و با او احساس یگانگی می‌کند. وقتی با همسر خود مواجه می‌شود، این همان لحظه آسایش و آرامش است.^۱

ایشان همچنین با استناد به آیه ۲۱ سوره روم درباره آرامش در خانواده فرموده است:

اسلام در بیان قرآن در چند جا، این آفرینش زن و مرد و در نهایت زوجیت آن‌ها را، برای آرامش زن و مرد شناخته است. در قرآن آیه «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً»^۲ آمده است: خدای متعال زوج آدمی را از جنس او قرار داد. زوج زن را و زوج مرد را از جنس خود او قرار داده، «یسکن الیها» تا اینکه آدمی بتواند - چه مرد و چه زن - در کنار شوهر یا همسر احساس آرامش کند. این آرامش، سکونت و نجات از تلاطم‌های روحی

۱. خطبه عقد؛ ۱۳۸۱/۰۶/۰۶.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21429>

۲. روم: ۲۱؛ ر.ک: ناصر مکارم شیرازی؛ تفسیر نمونه؛ ج ۱۶، ص ۳۲۸.

و اضطراب‌های زندگی است...^۱

همسر گرامی ایشان می‌گوید:

فکر می‌کنم بزرگ‌ترین نقش من، حفظ جو آرامش خانه بود؛ طوری که ایشان بتوانند با خیال راحت به کارشان ادامه دهند. من سعی داشتم تا ایشان را از نگرانی در مورد خود و فرزندانم دور نگهدارم. گاهی اوقات که برای ملاقات ایشان به زندان می‌رفتم، از مشکلاتی که داشتیم؛ چیزی به ایشان نمی‌گفتم و در پاسخ به سؤالاتشان درباره وضعیت خودم و فرزندان صرفاً خبرهای خوب می‌دادم. برای مثال طی ملاقات‌هایی که با ایشان در زندان داشتم یا در نامه‌هایی که در دوران تبعید برای ایشان می‌نوشتیم، هرگز چیزی در مورد بیماری فرزندان نمی‌گفتم و نمی‌نوشتیم.^۲

۱. ر.ک: محمدجواد حاج علی‌اکبری؛ مطلع عشق (گزیده‌ای از رهنمودهای حضرت آیت‌الله سید علی خامنه‌ای به زوج‌های جوان)؛ ص ۷۲.

۲. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله سید علی حسینی خامنه‌ای؛ «همسر صبور»؛ ۱۳۹۷/۱۱/۱۹.

محبت

یکی از ویژگی‌های مهم خانواده، مودت و محبت است؛ چنانکه در آیه ۲۱ روم از محبت بین زن و شوهر با واژه مودت و رحمت یاد شده است: «وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً». منظور از مودت، دوست داشتن همراه با خیرخواهی است. مودت، به معنای محبتی است که اثر آن در مقام عمل ظاهر می‌شود؛ در نتیجه نسبت مودت به محبت، نسبت خضوع به خشوع است؛ زیرا خضوع، در حقیقت خشوعی است که اثر آن در مقام عمل هویدا می‌شود^۱ رحمت، عنصر بسیار مؤثر و سازنده‌ای در اعتلای خانواده و مهربانی میان اعضای خانواده است. از این رو یکی از روشن‌ترین جلوه‌گاه‌ها و موارد خودنمایی مودت و رحمت، جامعه کوچک خانواده است؛ زیرا زن و شوهر در محبت و مودت، ملایم یکدیگرند.^۲

در منظومه فکری رهبر معظم انقلاب علیه السلام، «محبت در خانواده» سرمایه مهمی است که ریشه الهی

۱. سید محمدحسین طباطبایی؛ *المیزان فی تفسیر القرآن*؛ ج ۱۶، ص ۱۶۶.

۲. همان.

دارد:

سرمنشأ این چشمه جوشان، اقیانوس بی‌ساحلِ مهر الهی است. خدای رحمانِ رحیم و رؤف لطیف، به اراده حکیمانه خود جذبه‌ای از این شعله آسمانی را میان زوج جوان قرار می‌دهد تا از آینه‌ای نزدیک و به مدد اندیشه‌ای بادوام، هر یک به تماشای نشانه‌ای برجسته از آیات جمال و لطف الهی بنشینند... این محبت، گِرهی است که خداوند به دست لطف خویش بین دو قلب جوان می‌اندازد و مهریهٔ عرشی، یک پیوند ماندگار و با طراوت است. سرمایه‌ای است که اگر حفظ شود... تلخی‌ها را شیرین و سختی‌ها را آسان می‌کند.^۱

ایشان در کلام دیگری فرموده است: «دختر و پسر، عروس و داماد به هم محبت بورزند؛ چون محبت آن ملاطی است که این‌ها را برای هم حفظ می‌کند ... محبت، خانواده را پایدار می‌کند. اگر در زندگی

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله سید علی حسینی خامنه‌ای؛ «بـــــــــــــــــالتر از واقعیت»؛ ۱۳۸۶/۰۸/۱۹.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21433>

محبت وجود داشت، سختی‌های بیرون خانه آسان خواهد شد. برای زن هم سختی‌های داخل خانه آسان خواهد شد»^۱.

کتاب‌نامه

کتاب

۱. جوادی آملی، عبدالله؛ *خانواده متعادل و حقوق آن*؛ چاپ سوم، قم: مؤسسه اسراء، ۱۳۹۷ش.
۲. حاج علی‌اکبری، محمدجواد؛ *مطلع عشق* (گزیده‌ای از رهنمودهای حضرت آیت‌الله سید علی خامنه‌ای به زوج‌های جوان)؛ چاپ پنجم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۴ش.
۳. طباطبایی، سید محمدحسین؛ *المیزان فی تفسیر القرآن*؛ چاپ دوم، بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۰ ق.
۴. طبرسی، حسن بن فضل؛ *مکارم الأخلاق*؛ چاپ چهارم، قم: الشریف الرضی، ۱۴۱۲ق.
۵. مطهری، مرتضی؛ *مجموعه آثار*؛ تهران: صدرا،

۱. همان.

چاپ هشتم، ۱۳۷۲ ش.

۶. مکارم شیرازی، ناصر؛ تفسیر نمونه؛ چاپ دهم، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ ش.

مقالات و سایت‌ها

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی تبیان؛ «سیره شهید بهشتی»؛ ۱۳۸۹/۰۴/۰۷، کد خبر: ۱۲۸۶۷۲.

۲. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله سید علی حسینی خامنه‌ای.

۳. پناهی، علی‌احمد؛ «نقش التزام به آموزه‌های دینی در تربیت و استحکام خانواده»؛ نشریه معرفت اخلاقی؛ سال اول، شماره دوم، بهار ۱۳۸۹، ص ۹۶ – ۷۷.

۴. خبرگزاری تسنیم؛ «نگاهی به سلوک و ساده‌زیستی مقام معظم رهبری»؛ ۱۳۹۳/۰۳/۱۳، کد خبر: ۳۹۰۶۲۳.

۵. رودگر، محمدجواد؛ «کارکردهای معنویت در عرصه‌های اجتماعی از دیدگاه مقام معظم رهبری»؛ مطالعات معنوی؛ شماره ۱۰، زمستان ۱۳۹۲، ص ۸۶ – ۵۹.

۶. سواری، کریم و همکاران؛ «بررسی دیدگاه‌های فلسفی- عقیدتی دانش‌آموزان پسر پایه سوم مقطع متوسطه شهر اهواز در مورد نماز»؛ مجله علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه شهید چمران اهواز؛ سال هشتم، دوره سوم، شماره‌های ۱ و ۲، بهار و تابستان ۱۳۸۰، ص ۱۰ - ۱.

۷. معارف، مجید و احمد قماشچی؛ «عوامل آرامش خانواده در سبک زندگی امام علی علیه السلام و حضرت زهرا علیها السلام»؛ مطالعات راهبردی زنان؛ دوره اول، شماره ۷۴، زمستان ۱۳۹۵، ص ۱۲۴ - ۹۳.

۸. موسوی، سیده زهرا و همکاران؛ «بررسی میزان پایبندی به مناسک و رفتارهای دینی و عوامل مؤثر بر آن (مورد مطالعه: دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان زنجان)»؛ جامعه‌شناسی مطالعات جوانان؛ دوره اول، شماره اول، بهار ۱۳۹۰، ص ۱۷۳ - ۱۴۹.

تبیین مسئولیت اصلی زن در خانواده با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری رحمته الله علیه

نفیسه قنبری *

اشاره

یکی از اولویتهای اصلی زن در آموزه‌های اسلامی، توجه به وظیفه اصلی او در خانواده است که در اسلام بر مسئولیت خانه‌داری به عنوان نقش محوری زن در کانون خانواده و تربیت فرزندان تأکید شده است. بر این اساس بررسی اولویت نقش زن در خانه نسبت به اشتغال در بیرون از منزل، نکته قابل توجهی است که موجب تحکیم روابط زوجین و والدین و فرزندان می‌شود و خانواده را در مسیر رشد و تعالی یاری می‌دهد. این مهم وقتی میسر می‌شود که زن به وظیفه اصلی خود که ساختن

خانواده و جامعه سالم است، واقف شود. در این راستا نوشتار حاضر درصدد پاسخ به این پرسش است که مسئولیت اصلی زن به عنوان عنصر مهم در خانواده و جامعه، بر اساس بیانات مقام معظم رهبری رحمته الله چیست؟ یافته‌های پژوهش حاصل از این است که طبق بیانات مقام معظم رهبری رحمته الله، زن مسلمان باید مسئولیت خانه‌داری را در اولویت زندگی قرار دهد و به فرزندآوری که لازمه اولویت خانه‌داری است، توجه کند. از طرفی نیز این مسئولیت با اشتغال زن در بیرون از منزل منافاتی ندارد، مشروط بر آنکه اشتغال زن با حفظ موازین اسلامی همراه باشد و لطمه‌ای به وظیفه اصلی زن وارد نکند. مقام معظم رهبری رحمته الله می‌فرماید: «زن را به چشم آن عنصر اصلی تشکیل خانواده در نظر بگیرید که خانواده اگر چه از مرد و زن تشکیل می‌شود و هر دو در تشکیل خانواده و موجودیت آن مؤثرند، اما آسایش فضای خانواده، آرامش و سکونتی که در فضای خانه است؛ به برکت زن و طبیعت زنانه است. با این چشم به زن نگاه کنند تا معلوم شود که او چگونه کمال پیدا می‌کند و

حقوقش در چیست».^۱

جایگاه زن در اسلام

اسلام نگرش والایی به شخصیت زن داده و جایگاه حقیقی زن را معرفی نموده است؛ در حالی که زن در دوران قبل از اسلام، از جایگاه حقیقی و حقوق انسانی بی بهره بوده و مورد ظلم و تعدی واقع شده است. اسلام نگرش جنسیتی و تبعیض آمیز به زن را مردود شمرده و حتی در پاداش اخروی زن و مرد، ارزش انسان را به ایمان و تقوای معرفی کرده است: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ».^۲ بر این اساس دیدگاه اسلام به زن، نگاه به انسانی توانمند و با ظرفیت برای دستیابی به کمال است که نقش اساسی در تربیت فرزندان و خانواده سالم و به تبع آن، جامعه سالم دارد. دیدگاه رهبر معظم انقلاب علیه السلام به جایگاه زن، در اوج انطباق با آموزه های اسلامی و

۱. پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله العظمی سید علی خامنه ای، «حق کرامت الهی زن از منظر حضرت آیت الله خامنه ای»، ۱۴۰۱/۰۶/۰۹، کد مطلب: ۵۰۸۳۵.

<https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=50835>

۲. حجرات: ۱۳؛ ر.ک: سید محمد حسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۸، ص ۳۲۶.

توأم با آزاداندیشی و ارزش‌مداری است؛ به‌گونه‌ای که در ویژگی‌های مشترک فردی میان زن و مرد در زمینه خودسازی، هیچ تمایزی میان زن و مرد قائل نیستند و گاهی زنان را اسوه معرفی می‌کنند، اما در ویژگی‌های مختص زنان با نگرش منصفانه به رشد و شکوفایی زن توصیه و اولویت‌ها را معرفی می‌نمایند. مقام معظم رهبری^۱ به این اولویت این‌گونه اشاره می‌نماید:

علت اینکه اسلام اینقدر به نقش زن در داخل خانواده اهمیت می‌دهد، همین است که زن اگر به خانواده پایبند شد، علاقه نشان داد، به تربیت فرزند اهمیت داد، به بچه‌های خود رسید، آن‌ها را شیر داد، آن‌ها را در آغوش خود بزرگ کرد ... نسل‌ها در آن جامعه، بالنده و رشید خواهند شد. این هنر زن است و منافاتی هم با درس خواندن و درس گفتن و کار کردن و ورود در سیاست و امثال این‌ها ندارد.^۱

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله العظمی سید علی خامنه‌ای، «شغل حساس و آینده‌ساز»، ۱۳۹۸/۰۸/۰۴، کد مطلب: ۴۳۸۳۵.

خانه‌داری، مسئولیت اصلی زن

خانواده، اساسی‌ترین و بهترین کانون رشد و ارتقای زوجین و فرزندان است که برای زن پس از ازدواج و تشکیل خانواده، مسئولیتی به نام خانه‌داری شکل می‌گیرد. از آنجا که وظایف خانه‌داری، همسررداری و تربیت فرزندان نیازمند عاطفه قوی و از مسئولیت‌های مهم و حساس است، این وظایف مطابق با فطرت و آفرینش زن وضع شده است و با استعداد و توانایی زن متناسب است. از طرفی نیز اموری که فطرتاً بر عهده زن‌ها نهاده شده است، از عهده مردان خارج است؛ زیرا مرد برای بچه‌داری و خانه‌داری خلق نشده است؛ بلکه وجودی تعقلی دارد که برای کارهای سنگین اجتماعی مناسب است.^۱ حضرت آیت‌الله خامنه‌ای علیه السلام با اشاره به اهمیت و ارزش والای نقش خانه‌داری برای زن، این مسئولیت را از بایسته‌های فکری یک زن دانسته و فرموده‌اند: «یکی از مهم‌ترین وظایف زن، خانه‌داری است. همه می‌دانند بنده عقیده ندارم به اینکه زن‌ها نباید در مشاغل اجتماعی و سیاسی کار کنند.

۱. حسین مظاهری، خانواده در اسلام، ص ۲۵.

نه، اشکالی ندارد؛ اما اگر چنانچه این به معنای این باشد که ما به خانه‌داری به چشم حقارت نگاه کنیم، این می‌شود گناه. خانه‌داری یک شغل است؛ شغل بزرگ، شغل مهم، شغل حساس، شغل آینده‌ساز»^۱.

طبق این بیانات زن باید بداند هنگامی که در منزل امور خانه و خانواده را سامان‌دهی می‌کند، جایگاه اجتماعی با ارزشی دارد. اگر این نگرش تفکر عمومی جامعه شود، زنان در هر مرتبه علمی که باشند؛ با طیب‌خاطر به خانه‌داری به عنوان یک شغل نگاه می‌کنند و آن را در اولویت قرار می‌دهند. در این - صورت خانواده به عنوان هسته مرکزی اجتماع، کمتر دچار آسیب می‌شود و فرزندان به عنوان آینده‌سازان کشور نیز در امنیت عاطفی رشد می‌کنند. از دیدگاه مقام معظم رهبری علیه السلام کاری که یک زن در این جایگاه انجام می‌دهد، هیچ کس دیگری نمی‌تواند جایگزین کند:

شما اگر بچه خودتان را در خانه تربیت نکردید

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله العظمی سید علی خامنه‌ای علیه السلام، «شغل حساس و آینده‌ساز»، ۱۳۹۸/۰۸/۰۴، کد مطلب: ۴۳۸۳۵.

یا اگر بچه نیاوردید یا اگر تارهای فوق‌العاده ظریف عواطف او را با سرانگشتان خودتان باز نکردید تا دچار عقده [عاطفی] نشود، هیچ کس دیگر نمی‌تواند این کار را بکند؛ نه پدرش و نه به طریق اولی دیگران. فقط کار مادر است. این کارها، کار مادر است؛ اما آن شغلی که شما بیرون دارید، اگر شما نکردید؛ ده نفر دیگر آنجا ایستاده‌اند و آن کار را انجام خواهند داد. بنابراین اولویت با این کاری است که بدیل ندارد؛ تعین با این است.^۱

تأکید بر بی‌بدیل بودن نقش خانه‌داری، زمانی است که این وظیفه در کنار همسررداری و فرزندداری به کمال خود می‌رسد. از منظر مقام معظم رهبری علیه السلام در تعارض خانه‌داری با اشتغال و تحصیل زن، شغل خانه‌داری و نقش مادری و همسری مسئولیت درجه یک است که کس دیگری نمی‌تواند آن را انجام دهد.^۲ این اولویت در نقش خانه‌داری در سیره

۱. بیانات در سومین نشست اندیشه‌های راهبردی، ۱۳۹۰/۱۰/۱۴.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=18453>

۲. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله العظمی سید علی خامنه‌ای، «شغل حساس و آینده‌ساز»، ۱۳۹۸/۰۸/۰۴، کد مطلب: ۴۳۸۳۵.

معصومین علیهم السلام به حدی جلوه‌گر می‌شود که وقتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در تقسیم کارها وظیفه خانه‌داری را بر عهده حضرت فاطمه علیها السلام گذاشتند، ایشان نه تنها دون شأن خویش ندانستند؛ بلکه بسیار مسرور شدند.^۱ این در حالی است که در برخی جوامع با نگاهی تحقیرآمیز، نقش سرنوشت‌ساز زن در تربیت فرزندان را نادیده می‌گیرند و حضور زن در پیشبرد اقتصاد و سیاست را در اولویت قرار می‌دهند. از نظر مقام معظم رهبری رحمته الله زن بودن، برای زن یک امتیاز و افتخار است؛ ایشان بر همین اساس قائل است که افتخار زن در این نیست که زن را از محیط زنانه، اخلاق خصوصیات زنانه دور کنیم و خانه‌داری، فرزندداری و شوهرداری را برای زن ننگ به حساب آوریم؛ هم‌چنانکه از مشکلات بزرگ دنیای غرب، متلاشی شدن خانواده‌ها و افزایش فرزندان بی‌هویت است.^۲ درحالی‌که اسلام با نگرش ارزشی

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=43835>

۱. عبدالله بن جعفر حمیری، *قرب للإسناد*، ص ۵۲.

۲. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله العظمی سید علی خامنه‌ای، «افتخار به زن بودن، مباهات به مادر بودن»، ۱۴۰۱/۱۰/۲۳، کد خبر: ۵۱۷۴۸.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=51748>

خود، زنان را به ماندن در حصن حصین خانه و پرداختن به امور خانه‌داری و تربیت فرزند دعوت نمود؛ تا جایی که حضرت فاطمه علیها السلام نزدیک‌ترین حالت زن به خداوند متعال را زمانی می‌داند که در منزل خود باشد: «أَنَّ أَدْنَى مَا تَكُونُ مِنْ رَبِّهَا أَنْ تَلْزَمَ قَعْرَ بَيْتِهَا»^۱ نزدیک‌ترین اوقات زن به خدا، هنگامی است که در خانه‌اش بنشیند و از اختلاط با نامحرمان به دور باشد». البته زمانی که زن در منزل می‌ماند و به خانه‌داری می‌پردازد، در پناه امن خانه از محیط مختلط با نامحرمان دور می‌ماند. از این رو از خطرات آسیب‌های احتمالی اجتماعی ایمن خواهد ماند.

دقت نظر رهبر معظم انقلاب علیه السلام درباره خانه‌داری زن، متناسب با طبع زنانه زن است. بر این اساس ایشان با استناد به حدیث «الْمَرْأَةُ رِيحَانَةٌ وَ لَيْسَتْ بِقَهْرْمَانَةٍ»^۲ به مسئله احترام شغل زن در خانه و عدم اجبار زن اشاره نموده است.^۳ بنابراین زن مجبور به انجام امور منزل نیست و باید احترام و شأن زن

۱. حسین بن محمدتقی نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۴، ص ۱۸۲.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۵۱۰.

۳. بیانات در دیدار جمعی از بانوان برگزیده کشور، ۱۳۹۳/۰۱/۳۰.

در منزل حفظ شود و با علاقه و میل خود اهمیت به نقش خانه‌داری مبادرت بورزد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این باره فرموده است: «هر زنی از منزل شوهرش چیزی را از جایی به جای دیگری جابه‌جا کند (کنایه از انجام کوچک‌ترین کاری در منزل)، خداوند به او نظر کند و آنکه خدا به وی توجّه کند، عذابش نخواهد کرد».^۱

رعایت حجاب و عفاف در عرصه اجتماع

رهبر معظم انقلاب علیه السلام با بیان اهمیت حیای زن، به تلاش جوامع غربی برای از بین بردن حیا اشاره نمود. مسئله اختلاط زن و مرد، پوشش زن و مرد و حقوق زن، از روش‌های توطئه غرب در از میان بردن حیاست. از دیدگاه مقام معظم رهبری علیه السلام، حیا برای زن و مرد فضیلت است و از مظاهر حیا، پوشش ظاهری، نوع معاشرت‌ها و مکالمات است که در رأس صفات و مکارم اخلاقی است.^۲ در اسلام تأکید بسیاری بر عفاف و حجاب شده است؛ چنانکه قرآن به این مهم توجه ویژه‌ای نموده است:

۱. محمد بن حسن حر عاملی، *وسائل الشیعه*، ج ۲۱، ص ۴۵۱.

۲. بیانات در ابتدای درس خارج فقه درباره مسئله حیا، ۱۳/۱۲/۱۳۹۷.

تبيين مسئوليت اصلی زن در خانواده با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری رحمته الله

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ
فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلَا
لِيُضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ
زِينَتَهُنَّ؛^۱ و به زنان با ایمان بگو چشم‌های
خود را (از نگاه هوس‌آلود) فرو گیرند و دامان
خویش را حفظ کنند و زینت خود را جز آن
مقدار که ظاهر است، آشکار ننمایند و
(اطراف) روسری‌های خود را بر سینه خود
افکنند (تا گردن و سینه با آن پوشانده شود)
و زینت خود را آشکار نسازند.

در سوره قصص نیز از دختران شعیب علیها السلام نام
برده است که به دلیل کهولت سن پدر، جایگزین
شعیب علیها السلام در چوپانی از گوسفندان بودند. آنچه در
این باره قابل توجه است، حفظ حجاب و عفاف
دختران شعیب در برخورد با مردان چوپان است:
«قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءُ»؛^۲ گفتند ما آن‌ها را آب
نمی‌دهیم تا چوپان‌ها همگی خارج شوند». در
جریان تقاضای شعیب علیها السلام بر ازدواج حضرت موسی علیه السلام
با یکی از دخترانش نیز به حیای دختر در گام -

۱. نور : ۳۱.

۲. قصص: ۲۳.

برداشتن و رفتار اشاره شده است: «فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ»^۱ ناگهان یکی از آن دو (زن) به سراغ او آمد، در حالی که با نهایت حیا گام برمی داشت» که بیانگر عفت و نجابت از طرز راه رفتنش بود.^۲

از دیدگاه مقام معظم رهبری رحمته الله حجاب نه تنها موجب اسارت زن نیست؛ بلکه باعث تشخص و آزادی زن است که باید از اسلام به خاطر حجاب تشکر نمود که جزء نعمت های الهی است.^۳ همچنین حجاب از موجبات امنیت زن و مرد مسلمان است که از احکام برجسته اسلام است.^۴ ایشان در این باره فرموده است:

ما زن را به عفت، به عصمت، به حجاب، به عدم اختلاط و آمیزش بی حدومرز میان زن و مرد، به حفظ کرامت انسانی، به آرایش نکردن

۱. قصص: ۲۵.

۲. سید محمدحسین طباطبایی، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ج ۱۶، ص ۲۶.

۳. بیانات در دیدار جمعی از مداحان سراسر کشور، ۱۳۹۱/۰۲/۲۳.
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=19808>

۴. بیانات در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۵۷/۱۲/۲۰.
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=7284>

در مقابل مرد بیگانه دعوت می‌کنیم. این بد است؟ این کرامت زن مسلمان است. این کرامت زن است. آن‌هایی که زن را تشویق می‌کنند که خود را به‌گونه‌ای آرایش دهد که مردان کوچه و بازار به او نگاه کنند و غرایز شهوانی خودشان را ارضا کنند، باید از خودشان دفاع کنند که چرا زن را تا این حد پایین می‌آورند و تذلیل می‌کنند.^۱

از نظر ایشان حجاب به معنای جلوگیری از اختلاط بی‌قید و شرط زن و مرد در اجتماع است که به ضرر زن و مرد و جامعه است.^۲ همچنین ایشان معتقد است که زن مسلمان، زنی است که دین، حجاب، زنانگی، ظرافت، رقت و لطافت‌های زنانه خود را حفظ کند، از حق خویش دفاع نماید و در میدان علم، معنویت، تحقیق و تقرب به خداوند پیشروی کند و در میدان سیاسی حضور دارد.^۳

۱. بيانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۱/۰۹/۲۵.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2645>

۲. بيانات در دیدار جمعی از بانوان پزشک به مناسبت میلاد حضرت فاطمه زهرا(س)، ۱۳۶۷/۱۰/۱۶.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2250>

۳. بيانات در دیدار جمعی از بانوان، ۱۳۷۹/۰۶/۳۰.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3024>

توجه به فرزندآوری زن

مقام معظم رهبری رحمته الله ضمن بیان روایت: «تَنَاقَحُوا تَنَاسَلُوا تَكْثُرُوا»^۱ به خواست خداوند برای افزایش جمعیت اشاره نموده و نتیجه آن را زمینه و امکان رشد و تعالی در تک تک افراد جامعه ذکر می‌کند؛ با این تبیین که وقتی تعداد افراد جامعه زیاد است، افراد صالح در آن قهراً زیادتر هستند، توانایی‌ها قهراً بیشتر است، نیروی انسانی قهراً راقی‌تر خواهد شد.^۲

امام سجاد علیه السلام وجود فرزند را از سعادت‌های انسان دانسته است.^۳ امام صادق علیه السلام نیز یکی از معیارهای مهم در انتخاب همسر را فرزندآوری زن معرفی کرده است.^۴ با وجود تأکید روایات بر فرزندآوری، در سال‌های اخیر شاهد کاهش باروری و رشد جمعیت هستیم که برای آن دلایل متعددی ذکر نموده‌اند؛ دلایلی همچون ترس از فقر و مسائل اقتصادی که موجب شده خانواده‌ها نسبت به

۱. محمد بن محمد شعیری، جامع‌الأخبار، ج ۱، ص ۱۰۱.

۲. بیانات در دیدار جمعی از زوج‌های جوان، ۱۳۹۸/۰۱/۰۶.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=43153>

۳. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل‌الشیعه، ج ۱۵، ص ۹۶.

۴. همان، ج ۱۴، ص ۳۳.

تبیین مسئولیت اصلی زن در خانواده با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام

فرزندآوری تردید داشته باشند، در حالی که از فواید فرزندآوری، افزایش آرامش روانی افراد و در استحکام خانواده تأثیرگذار است. از دیدگاه مقام معظم رهبری علیه السلام یکی از مؤثرترین ثروت‌های یک کشور، جمعیت جوان در کشور است که از اوایل انقلاب تاکنون از این ثروت برخوردار بوده‌ایم و اگر در آینده برخوردار نباشیم، عقب خواهیم ماند.^۱ ترس از فقر در فرزندآوری، مسئله‌ای است که در آیات قرآن نیز به آن اشاره شده است: «وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ».^۲ کلمه «املاق» به معنی نداشتن مال و هزینه زندگی و دال بر کشتن فرزندان از ترس هزینه زندگی است که در میان عرب جاهلیت، به - علت قحطی و گرانی جاری بوده است. در آیه مورد بحث که ایشان را از این عمل ناستوده نهی کرده‌اند، نهی را با جمله «نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ» تعلیل کرده و فرموده است: «منطق شما در فرزندکشی غیر از این نیست که نمی‌توانید هزینه و روزی زندگی آن‌ها را

۱. بیانات در ارتباط تصویری با نمایندگان یازدهمین دوره مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹/۰۴/۲۲.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=46045>

۲. انعام: ۱۵۱: «و فرزندان را از (ترس) فقر نکشید. ما شما و آن‌ها را روزی می‌دهیم».

فراهم نمایید و این، خود منطق اشتباهی است؛ زیرا شما نیستید که روزی فرزندان خود را فراهم می‌کنید؛ بلکه خداوند متعال است که روزی ایشان و خود شما را می‌دهد».^۱ نگرش قرآن قابل انطباق با بحث سقط جنین در زنان، در زمان حال و فرهنگ‌سازی در این زمینه حائز اهمیت است.

اشتغال زنان بعد از اولویت خانه‌داری

اسلام اشتغال زن در جامعه را به شرط حفظ حیا و عفاف و در صورتی که مانع وظیفه اصلی زن نشود، تأیید نموده است. از دیدگاه مقام معظم رهبری^ع اشتغال زنان دارای جایگاه مهمی است، اما نقش مادری اولویت دارد و اشتغال نباید زن را از مسئولیت اصلی همسر و مادری زن باز دارد و باعث سلب آرامش شود.^۲ ایشان با تأکید بر اهمیت آرامش در خانواده، زن را در خانه عامل آرامش همسر و فرزندان دانسته‌اند که اگر زن برخوردار از

۱. سید محمدحسین طباطبایی، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ج ۷، ص ۳۷۵ و ۳۷۶.

۲. بیانات در دیدار مدال‌آوران المپیادهای علمی و اعضای تیم ملی والیبال جوانان، ۱۶/۵/۱۳۹۸.

آرامش روانی و روحی نباشد، نمی‌تواند این آرامش را به خانواده بدهد.^۱ حضرت آیت‌الله خامنه‌ای علیه السلام با تأیید حضور زن در امور اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، همواره بر اولویت داشتن نقش زن در خانواده تأکید دارد و اشتغال زن را در صورتی قابل - پذیرش می‌داند که به امور زندگی لطمه‌ای وارد نکند. همچنین در بحث اشتغال، به حفظ روابط نامحرم تأکید نموده و این مسئله در اسلام را جدی دانسته است که باید مورد توجه قرار گیرد.^۲ توصیه اسلام به این است که زن صدای خود را نازک نکند و با مردان به نرمی حرف نزند و با بیگانگان روبه‌رو سخن نگوید که موجب طمع آن‌ها شود؛^۳ چنانکه قرآن می‌فرماید: «فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا»^۴ پس به‌گونه‌ای هوس‌انگیز سخن نگویند که بیماردلان در شما طمع

۱. بیانات در دیدار جمعی از بانوان برگزیده کشور، ۱۳۹۳/۰۱/۳۰.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=26155>

۲. بیانات در سومین نشست اندیشه‌های راهبردی، ۱۳۹۰/۱۰/۱۴.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=18453>

۳. فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۸، ص ۵۵۷.

۴. احزاب: ۳۲.

کنند و سخن شایسته بگویند». این آیه دال بر نهی از خضوع زن در گفتگو با مردان بیگانه و رعایت سکینت و وقار زن در سخنان سخن گفتن و نیز پرهیز از بذله‌گویی با افرادی است که خاطرات آنان با وسوسه شیطانی سنخیت دارد.^۱ بنابراین زنان باید به هنگام سخن گفتن، جدی و خشک و به طور معمولی سخن بگویند؛ نه همچون زنان کم‌شخصیت که سعی دارند با تعبیرات تحریک‌کننده که گاه توأم با ادا و اطوار مخصوصی است که افراد شهوتران را به فکر گناه می‌افکند، سخن بگویند.^۲

باید توجه داشت که تناسب شغل زن باید با توانمندی‌های او باشد. رهبر معظم انقلاب علیه‌السلام نگرش صحیح و منطقی به اشتغال زن را در نظر گرفتن عدالت دانسته است، نه برابری جنسی زن و مرد.^۳ بر همین اساس تأکید ایشان بر انتخاب مشاغلی متناسب با این خصوصیات زن است. ایشان در این باره فرموده است:

۱. سید محمدحسین حسینی همدانی، *انوار درخشان*، ج ۱۳، ص ۱۰۲.

۲. ناصر مکارم شیرازی، *تفسیر نمونه*، ج ۱۷، ص ۲۸۹.

۳. بیانات در دیدار جمعی از بانوان برگزیده کشور، ۱۳۹۳/۰۱/۳۰.

این چه افتخاری است برای زن که کاری را انجام بدهد که مردانه است؟ من متأسفم که گاهی خود خانم‌ها، خود بانوان، روی این مسئله حساسیت نشان می‌دهند که ما با مردها چه فرقی داریم؟... نگاه اسلام نسبت به زن و مرد، نگاه انسان است؛ در مسئله انسانیت، سیر مقامات معنوی، استعدادهای فراوان فکری و علمی هیچ تفاوتی نیست، اما قالب‌ها دو قالب است: یک قالب برای یک کار و یک صنف کار است، یک قالب برای یک کار دیگر است. البته کارهای مشترکی هم وجود دارد. [آیا] این خدمت است که ما بیاییم یکی از این دو قالب را از منطقه اختصاصی خودش بکشیم بیرون، ببریم در منطقه اختصاصی آن قالب دیگر؟ این کاری است که غربی‌ها دارند می‌کنند.^۱

نکته قابل توجه در اولویت مردان در تصدی مسئولیت‌ها و پذیرش شغل‌ها این است که این موارد، تسهیلی است که دین اسلام برای زنان قرار

۱. همان.

داده است تا زنان درگیر مسائلی نشوند که موجب تشویش اعصاب شود و مشکلاتی را برای روحیه آنان ایجاد نماید.^۱ در این راستا مقام معظم رهبری رحمته الله تقلید کار مردانه را برای زن هنر نمی‌داند؛ بلکه افتخار زن را در این می‌داند که یک زن کامل باشد که ارزش آن درموردی از مرد بالاتر و بیشتر است.^۲ بنابراین زن به عنوان یک انسان می‌تواند مشارکت فعال با مردان در جامعه داشته باشد، اما در مرحله اول در خانه و در مرحله دوم با حفظ عفاف در خارج از خانه به کار متناسب با روحیات و توانمندی‌ها زنانه روی آورد.

کتاب‌نامه

۱. حسین بن محمدتقی نوری، مستدرک الوسایل و مستنبط المسائل، قم: مؤسسة آل البيت عليه السلام، ۱۴۰۷ق.
۲. حسینی همدانی، سید محمدحسین، انوار درخشان، چاپ اول، تهران: کتابفروشی لطفی،

۱. مرکز فرهنگ و معارف قرآن، زن از زبان قرآن، ص ۳۵.

۲. بیانات در دیدار بانوان نخبه در آستانه سالروز میلاد حضرت زهرا عليها السلام، ۱۳۸۶/۰۴/۱۳.

تبيين مسئوليت اصلی زن در خانواده با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام
۱۴۰۴ق.

۳. حمیری، عبدالله بن جعفر، *قرب الإسناد*، چاپ اول، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۱۳ق.
۴. شعیری، محمد بن محمد، *جامع الأخبار*، چاپ اول، نجف: مطبعة الحيدرية، بی تا.
۵. طباطبایی، سید محمدحسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، چاپ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین، ۱۳۹۰ق.
۶. طبرسی، فضل بن حسن، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، چاپ سوم، تهران: ناصرخسرو، ۱۳۷۲ش.
۷. کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، علی اکبر غفاری، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الإسلامية، ۱۴۰۷ق.
۸. محمد بن حسن حر عاملی، *وسائل الشیعه*، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۹ق.
۹. مرکز فرهنگ و معارف قرآن، *زن از زبان قرآن*، چاپ اول، قم: جمال، ۱۳۸۷ش.
۱۰. مظاهری، حسین، *خانواده در اسلام*، چاپ اول، قم: شفق، ۱۳۹۰ش.
۱۱. مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونه*، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ش.

روش‌های افزایش استحکام خانواده با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری

مرضیه قنبری*

مقدمه

خانواده، رکن اساسی هر جامعه و نقطه آغازین زندگی اجتماعی انسان‌ها و نخستین کانون تمدن و آرامش بشری است. استحکام این بنای مقدس، چشم‌اندازهای روشنی را در افق پیشرفت اجتماع ترسیم خواهد کرد. از نگاه اسلام، خانواده یکی از نهادهای زیربنایی بنیاد هستی و از ساختارهای اصلی جامعه است؛ زیرا «جامعه مطلوب» با وجود «خانواده مطلوب» شکل می‌گیرد؛ خانواده‌ای که رهبر فرزانه انقلاب رحمته‌الله فرمود: «خانواده، کلمه‌ای طیبه

* دکترای تفسیر تطبیقی دانشگاه قم.

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله سید علی خامنه‌ای رحمته‌الله، «کانون گرم خانواده»، ۱۳۸۶/۰۸/۱۹.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21429>

است. کلمه طیبه هم خاصیت‌اش این است که وقتی یک جایی به وجود آمد، مرتب از خود برکت و نیکی می‌تراود و به پیرامون خودش نفوذ می‌دهد. کلمه طیبه، همان چیزهایی است که خدای متعال آن را با همان اساس صحیح به بشر اهدا کرده [است].^۱ با توجه به منظومه فکری امام خامنه‌ای رحمته الله مبنی بر استحکام خانواده، بر آن شدیم که مبانی ایشان را با بهره‌گیری از آیات و روایات، درباره «روش‌های استحکام خانواده» تبیین نماییم؛ اثرپیش‌رو در محورهای زیر سامان یافته است.

نقش زن در خانواده

از آنجا که هدف از خلقت انسان‌ها، رسیدن به مقام قرب الهی از طریق تکامل انسان‌هاست؛ خداوند تمام هستی را در مسیر کمال انسان قرار داده است و انسان می‌تواند با شکوفایی استعدادهای خویش، از حیات طیبه بهره‌مند و به درجه‌ای از قرب الهی نائل شود؛ چنانکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرموده است: «إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا نَظَرَ إِلَى امْرَأَتِهِ وَنَظَرَتْ إِلَيْهِ نَظَرَ اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِمَا

۱. همان.

نَظَرَ الرَّحْمَةَ^۱ وقتی مردی به همسر خود نگاه کند و همسرش به او نگاه کند، خداوند به دیده رحمت به آن دو نگاه می‌کند». در این صورت فرزندان نیز از والدین الگو می‌گیرند و محبت به یکدیگر و والدین را سرلوحه خود قرار می‌دهند. پیامبر اکرم سَلَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ در روایت دیگری فرموده است: «**مَا مِنْ امْرَأَةٍ تَسْقِي زَوْجَهَا شَرْبَةً مِنْ مَاءٍ إِلَّا كَانَ خَيْرًا لَهَا مِنْ عِبَادَةِ سَنَةِ صِيَامٍ نَهَارَهَا وَقِيَامِ لَيْلِهَا^۲**» هیچ زنی نیست که جرعه‌ای آب به شوهرش بنوشاند، مگر آنکه این عمل او برایش بهتر از یک سال باشد که روزهایش را روزه بگیرد و شب‌هایش را به عبادت سپری کند». در این صورت تعامل اعضای خانواده با یکدیگر، بر پایه عشق، محبت، آرامش و اطاعت‌پذیری شکل خواهد گرفت که نقش اساسی در استحکام خانواده دارد؛ از این‌روست که رهبر معظم انقلاب عَلَيْهِ السَّلَام فرموده است: «یکی از مهم‌ترین وظایف زن، خانه‌داری است. همه می‌دانند، بنده عقیده ندارم به اینکه زن‌ها نباید در مشاغل اجتماعی و سیاسی کار کنند. نه، اشکالی

۱. اوبالقاسم پاینده، نهج الفصاحه، ص ۲۷۸.

۲. محمد بن حسن حر عاملی، هداية الامة الى احكام الائمة عَلَيْهِمُ السَّلَام، ج ۷، ص ۸۵.

روش‌های افزایش استحکام خانواده با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام

ندارد؛ اما اگر چنانچه این به معنای این باشد که ما به خانه‌داری به چشم حقارت نگاه کنیم، این می‌شود گناه. خانه‌داری یک شغل است؛ شغل بزرگ، شغل مهم، شغل حساس، شغل آینده‌ساز»^۱.

روش‌های استحکام خانواده

روش‌هایی برای استحکام بنیان خانواده وجود دارد که در اینجا به بخشی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. محبت‌افزایی

اهمیت محبت و عشق حقیقی در استحکام روابط زوجین و تحکیم روابط والدین و فرزندان، تا آنجاست که امام خامنه‌ای علیه السلام فرموده است:

امروز در دنیا تعبیر بدی از محبت می‌کنند. این عشقی که تعبیر می‌کنند، این‌ها، آن محبت واقعی نیست. این، همان حالت هیجان جنسی است آن چیزی که با ارزش است، آن محبت عمیق و صمیمی و خدایی و همراه با احساس مسئولیت متقابل بین دختر و پسر است که بدانند حالا بعد از

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله سید علی

خامنه‌ای علیه السلام، «شغل حساس و آینده‌ساز»، ۱۳۹۸/۰۸/۰۴.

این، یک واحدند و یک هدف را دنبال می‌کنند. این، آن محبتی است که خانواده بر اساس آن شکل می‌گیرد.^۱

از نظر ایشان محبت اولیه میان زن و مرد، امری ذاتی و طبیعی است: «طبیعت الهی زن و مرد در محیط خانواده، طبیعتی است که برای زن و برای مرد به وجود می‌آورد که آن رابطه، رابطه عشق و مهربانی است».^۲ استناد ایشان به این آیه شریفه است که می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»^۳ و از نشانه‌های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و در میان‌تان مودت و رحمت قرار داد. در این نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر می‌کنند». این آیه شریفه بیشتر بر حفظ محبت تأکید دارد. اهمیت این مسئله در

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله سید علی خامنه‌ای رحمته‌الله، «بالا تر از واقعیت»، ۱۳۸۶/۰۸/۱۹.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21433>

۲. بیانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۶/۰۷/۳۰.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2859>

۳. روم: ۲۱.

روایات نیاز تا آنجاست که رسول‌خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله فرموده است: «قَوْلُ الرَّجُلِ لِلْمَرْأَةِ إِنِّي أُحِبُّكَ لَا يَذْهَبُ مِنْ قَلْبِهَا أَبَدًا!»^۱ این سخن مرد به زن که دوستت دارم، هرگز از دل زن بیرون نرود». آن حضرت در حدیث دیگری محبت به همسر را نشانه افزایش ایمان معرفی کرده و فرموده است: «كَلَّمَا ازْدَادَ الْعَبْدُ إِيْمَانًا ازْدَادَ حُبًّا لِلنِّسَاءِ»^۲ هر چه ایمان بنده بیشتر شود، زن دوستی او فزون‌تر می‌شود». مقام معظم رهبری تداوم خانواده را در محبت و رعایت حقوق یکدیگر می‌داند و می‌فرماید: «محبت در صورتی خواهد ماند که طرفین حقوق یکدیگر و حدود خود را رعایت کنند و از آن تخطی و تجاوز نکنند؛ یعنی در واقع هر کدام از این دو طرف که دو شریک هستند و با هم زندگی را بنا می‌کنند، سعی کنند که جایگاه خود را در دل و ذهن و فکر طرف مقابل، جایگاه راسخ و نافذی قرار دهند».^۳

۱. محمد بن یعقوب کلینی، *الکافی*، ج ۵، ص ۵۶۹؛ محمد بن حسن حر عاملی، *وسائل الشیعة*، ج ۱۴، ص ۱۰.

۲. محمدباقر مجلسی، *بحارالانوار*، ج ۱۰۳، ص ۲۲۸.

۳. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله سید علی خامنه‌ای حجّه‌الله، «بالا تر از واقعیت»، ۱۳۸۶/۰۸/۱۹.

۲. رفق و مدارا

«رفق» در لغت، به معنی کاری را خوب انجام دادن و نرمخویی در برابر تندخویی^۱ و «مدارا» به معنی نرمی، ملاطفت، ملایمت و احتیاط کردن است.^۲ رفق و مدارا در زندگی، از ارزش‌های والای انسانی است که مورد تأکید اسلام است و رعایت سازگاری و مدارار از سوی فرد، چه در محیط اجتماعی و چه در محیط خانوادگی، زمینه ظهور و بروز ده‌ها صفت و رفتار اخلاقی دیگر را فراهم می‌آورد؛ به‌ویژه بازخوردهای مثبت سازگاری در خانواده و در برخورد با ناسازگاری‌ها، بیش از هر رفتار دیگری ثمربخش خواهد بود. رعایت اصل مدارا، از شیوه‌های همیشگی انبیا بوده است که همواره در فعالیت‌های تبلیغی و در برخورد با مردم، آن را سرلوحه امور قرار می‌دادند؛ چنانکه رسول خدا ﷺ می‌فرماید: «أَمَرَنِي رَبِّي بِمُدَارَاةِ النَّاسِ كَمَا أَمَرَنِي بِأَدَاءِ الْفَرَائِضِ»^۳ پروردگارم مرا به مدارای با مردم فرمان داد، چنانکه به بر پا داشتن واجبات فرمانم داد.

۱. خلیل بن احمد فراهیدی، العین، ج ۵، ص ۱۴۹.

۲. محمد بن مکرم ابن‌منظور، لسان العرب، ج ۱۴، ص ۲۵۵.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۱۷.

اهمیت سازگاری با اعضای خانواده و به‌ویژه همسر از دیدگاه اسلام، از آن‌روست که فرد باید ارتباط خود با همسرش را بر اساس صلح، آشتی و همنوایی قرار دهد و بکوشد زمینه‌های بروز تنش و نزاع را در ارتباط با همسر خود از بین ببرد یا به حداقل ممکن کاهش دهد. سازگاری با همسر را می‌توان همنوایی با او دانست تا جایی که به خودشکوفایی فرد و ارزش‌های الهی او آسیب نزند. مقام معظم رهبری علیه السلام، یکی از عوامل استحکام خانواده را مدارا و ایراد نگرفتن از همسر دانسته است.^۱ از نظر ایشان زوجین باید در تمامی دوران زندگی و به‌خصوص سال‌های اول با یکدیگر سازگاری داشته باشند که این سازش، از نوع سازش خوب است؛^۲ زیرا سازگاری موجب نزدیکی دل‌ها و استحکام پیوندها می‌شود.^۳ ایشان مراد از سازش را

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله سید علی خامنه‌ای علیه السلام، «کانون گرم خانواده»، ۱۳۸۶/۰۸/۱۹.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21429>

۲. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله سید علی خامنه‌ای علیه السلام، «سازش و سازگاری»، ۱۳۸۶/۰۸/۱۹.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21435>

۳. همان.

تطبیق دادن خود با شرایط زندگی دانسته است که اگر طرف مقابل قابل اصلاح است، اصلاحش نماید؛ و گرنه با او بسازد.^۱ امام هادی علیه السلام در این باره فرموده است: «بگو مگو، دوستی طولانی را از بین می‌برد و رابطه محکم را به جدایی می‌کشاند و کمترین اثر بگو مگو این است که هر کدام از دو طرف می‌خواهد بر دیگری پیروز شود و همین در پی پیروزی بودن، مهم‌ترین عامل قطع رابطه است».^۲

بر این اساس رفق و مدارا، از عوامل تحکیم نظام خانواده است. فرماندهان شهدای دفاع مقدس همین اخلاق را داشتند که با همسران خود مدارا می‌کردند. همسر شهید محمدابراهیم همت می‌گوید:

ابراهیم کمدی داشت که وسایل شخصی‌اش و بعضی از چیزهایی را که دوستان و نیروهایش به او می‌دادند، در آن نگهداری می‌کرد. روزی بدون اجازه او و از سر کنجکاو سر کمد رفتم. چشمم به نامه‌های داخل کمد

۱. همان.

۲. محمدباقر مجلسی، بحارالأنوار، ج ۷۵، ص ۳۷۰.

افتاد. آن‌ها نامه‌های شهدا بود که ابراهیم نگهداری می‌کرد. چندتایی از آن‌ها را برداشتم و خواندم. وقتی برگشت و ماجرا را متوجه شد، ناراحتی را در چهره او دیدم. آماده هر نوع رفتاری بودم و به اشتباهم پی برده بودم، اما او سجاده‌اش را پهن کرد و مشغول نماز شد تا ناراحتی‌اش فروکش کند. این نوع رفتارها و مدارای ابراهیم با اشتباه من، بیش از هر کار دیگری در من تأثیر داشت.^۱

امام علی علیه السلام درباره مدارا با همسر فرموده است: «فَدَارِهَا عَلَيَّ كُلِّ حَالٍ وَاحْسَنُ الصُّحْبَةِ لَهَا فَيَصْفُو عَيْشُكَ»^۲ همیشه با همسرت مدارا کن و با او به نیکی همنشینی کن تا زندگی‌ات باصفا شود».

۳. امانت‌داری و رازداری

امانت‌داری زن در برابر اموال مرد خانواده، از ویژگی‌های خانواده سالم است که زن باید در حضور و غیاب مرد حافظ دارایی‌ها و نیز امانت‌دار اسرار و مشکلات داخل خانواده باشد؛ هم‌چنانکه مقام

۱. رضا آبیاری، *سرداران آسمانی*، همسران زمینی، ص ۳۲ و ۳۳.

۲. محمد بن حسن حر عاملی، *وسائل الشیعة*، ج ۱۴، ص ۱۲۰، ح ۳.

معظم رهبری^۱ معتقد است یکی رفتارهایی را که منجر به استحکام خانواده می‌شود، امانت‌داری است: «زن و شوهر باید راز هم را حفظ کنند، زن نباید راز شوهر را پیش کسی بازگو کند... حواستان جمع باشد، اسرار هم را محکم نگه دارید تا زندگی انشاءالله شیرین و مستحکم شود».^۱ این مبنای رهبر انقلاب^۲، ریشه درآموزه‌های دینی دارد؛ چنانکه امام رضا^{علیه السلام} فرموده است: «مَا أَفَادَ عَبْدٌ عَبْدًا فَإِنَّهُ خَيْرًا مِنْ زَوْجَةٍ صَالِحَةٍ إِذَا رَأَاهَا سَرَّتُّهُ وَإِذَا غَابَ عَنْهَا حَفِظَتْهُ فِي نَفْسِهَا وَمَالِهِ»^۲ آدمی سودی بهتر از همسر شایسته به چنگ نیاورده است؛ همسری که شوهرش با دیدن او خوشحال شود و هر گاه از وی دور شود، در غیابش نگهبان خود و اموال او باشد».

امانت‌داری از خصلت‌هایی است که افزون بر جلب رضایت همسر، جلب رضایت خداوند را نیز در پی دارد؛ چنانکه امام علی^{علیه السلام} فرموده است: «إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا حَبَبَ إِلَيْهِ الْأَمَانَةُ».^۳ امانت‌داری موجب کامل

۱. بیاناتی از رهبر انقلاب در مراسم عقد ازدواج، ۱۳۸۳/۰۳/۳۰.

<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=1137>

۲. عبدالله بن جعفر حمیری، قرب الاسناد، ص ۲۰.

۳. علی بن محمد لیثی واسطی، عیون الحکم و المواعظ، ص ۱۳۵.

شدن دین نیز می‌شود؛ چنانکه امام صادق علیه السلام فرموده است: «چهار چیز است که اگر در هر کس باشد، مؤمن است؛ اگر چه از فرق سر تا پاها غرق در گناه باشد: راستگویی، حیا، حسن خلق و شکر».^۱ قرآن نیز یکی از صفات زنان صالح را حفظ اسرار دانسته و فرموده است: «فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ...»^۲ و زنان صالح، زنانی هستند که متواضع هستند و در غیاب (همسر خود) اسرار و حقوق او را در مقابل حقوقی که خدا برای آنان قرار داده است، حفظ می‌کنند». بر اساس این آیه شریفه زنان صالح و درستکار، زنانی فروتن هستند که در قبال خانواده خود متعهدند و نه تنها در حضور مرد خانواده، بلکه در غیاب او نیز در برابر دارایی، ناموس، آبرو، اسرار و هر چیزی که به شخصیت مرد مربوط است، امانت‌دار هستند.^۳ در واقع چنین زنانی، مطیع امر خداوند و همسران خود هستند که حقوق و احترام همسران‌شان را حفظ می‌کنند.^۴

۱. محمد بن یعقوب کلینی، *الکافی*، ج ۲، ص ۱۰۷.

۲. نساء: ۴۳.

۳. ناصر مکارم شیرازی، *تفسیر نمونه*، ج ۳، ص ۳۷۱.

۴. فضل بن حسن طبرسی، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، ج ۳، ص ۶۹.

روزی شخصی نزد شیخ ابوسعید ابوالخیر آمد و گفت: «ای شیخ! نزد تو آمده‌ام تا به من از اسرار حق چیزی بیاموزی». شیخ به او گفت: «برگرد و فردا بیا تا راز حق به تو بیاموزم». او فردا نزد شیخ آمد. شیخ موشی را در درون حُقه (قوطی یا ظرف کوچکی که در آن جواهر می‌گذارند) نهاده و سر حُقه را نیز محکم بسته بود. وقتی آن شخص آمد، شیخ آن حُقه را به او داد و گفت: «حُقه را ببر، ولی بکوش که مبادا سر آن را باز کنی». آن مرد آن حُقه را با خود برد، ولی سر انجام آتش هوس او شعله‌ور شد که در میان این حُقه چیست و چه رازی وجود دارد؟! وسوسه هوای نفس، او را واداشت تا سرانجام سر آن را باز کرد. ناگاه موشی از آن بیرون جست و فرار کرد. او نزد شیخ آمد و گفت: «من از تو سرّ خدا خواستم، تو موشی به من دادی؟». شیخ گفت: «ای درویش! ما موشی در حُقه به تو دادیم، تو نتوانستی آن را پنهان کنی؛ چگونه سرّ الهی را به تو دهیم که آن را نگاه داری؟»^۱

۱. محمد محمدی اشتهاردی، *داستان دوستان*، ج ۵، ص ۲۸۲.

روش‌های افزایش استحکام خانواده با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری رحمته الله علیه
گفت پیغمبر که هر که سرزلفت

زودد گردد بامراد خویش جفت

دانه ها، چون در زمین پنهان شود

سرآن، سرسبزی بستان شود^۱

۴. عیب‌پوشی

زن و مرد باید عیوب یکدیگر را بپوشانند. رهبر فرزانه انقلاب رحمته الله علیه در این خصوص فرموده است: «اگر دیدید که همسران یک نقطه عیبی دارد و مجبورید او را تحمل کنید، تحمل کنید که او هم هم‌زمان دارد یک عیبی را از شما تحمل می‌کند. آدم عیب خودش را که نمی‌فهمد، عیب دیگری را می‌فهمد. پس بنا بگذارید بر تحمل. اگر چنانچه قابل اصلاح است، اصلاحش کنید؛ اگر دیدید کاری نمی‌شود کرد، با او بسازید».^۲ قرآن نیز درباره عیب‌گوشی همسران در مقابل یکدیگر می‌فرماید: «هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ

۱. جلال‌الدین محمد بلخی، مثنوی معنوی، دفتر اول، ابیات ۱۷۶ و ۱۷۷.

۲. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله سید علی

خامنه‌ای رحمته الله علیه، «سازش و سازگاری»، ۱۹/۰۸/۱۳۸۶.

لَهْن...»^۱ لباس انسان را از گرما و سرما و خطر حفظ می‌کند، عیوب را می‌پوشاند و نیز زینت بدن انسان است. بنا بر این تشبیه، زوجین همدیگر را از انحرافات حفظ می‌کنند، عیوب هم را می‌پوشانند، وسیله آسایش و آرامش یکدیگرند و هر یک زینت دیگری محسوب می‌شوند.^۲ علامه طباطبایی^{رحمه الله} نیز معتقد است که این عبارت استعاره است از اینکه هر یک از زوجین طرف دیگر خود را از رفتن به فسق و فجور و اشاعه آن در میان افراد نوع جلوگیری می‌کند؛ پس در حقیقت مرد لباس زن، و زن ساتر مرد است.^۳ از آنجا که لباس انسان را می‌پوشاند و حفظ می‌کند، زن و مرد به لباس تشبیه شده‌اند.^۴ بنابراین زن و مرد دو جنس مکمل یکدیگر و عامل شکوفایی، نشاط و پرورش هم هستند؛ به‌گونه‌ای که هر یک بدون دیگری، ناقص است.^۵ مقام معظم

۱. بقره: ۱۸۷.

۲. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۶۵۰.

۳. سید محمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۴۴.

۴. محمود بن عمر زمخشری، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، ج ۱، ص ۲۳۰.

۵. مرکز فرهنگ و معارف قرآن، زن از زبان قرآن، ص ۲۱.

رهبری حجّه‌الله سازش در روابط زن و مرد را سازشی نیکو دانسته و توصیه نموده است که کمبودها، نقایص و ضعف‌های همسر نباید منجر به دلسردی شود؛ زیرا هیچ انسانی ایده‌آل و بی‌عیب و نقص نیست.^۱

۵. آرامش‌افزایی

از نظر روان‌شناسان محیط خانواده، امن‌ترین و رضایت‌بخش‌ترین بستر برای ارضای نیازهای روانی و به‌ویژه آرامش روانی است. محبت، غمخواری و پذیرش یکدیگر که از مهم‌ترین مؤلفه‌ها و ضروریات زندگی اجتماعی است؛ به بهترین وجه در خانواده مطلوب تأمین می‌شود. در چنین خانواده‌ای زن و مرد به دلیل روابط صمیمی و خوب، در زمان غم و اندوه به راحتی در کنار همسر خود به آرامش می‌رسند. اگر چه رهبری خانواده به عهده مرد است، ولی زن به سبب عواطف و احساسات قوی زنانگی، نقش اصلی و مؤثرتری را در تأمین آرامش و سلامت روانی خانواده ایفا می‌کند؛ از همین‌روست که در خانه مسئولیت‌های بیشتری به زن داده شده

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله سید علی

خامنه‌ای حجّه‌الله، «سازش و سازگاری»، ۱۳۸۶/۰۸/۱۹.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21435>

است.^۱ آرامش مرد در ورود به منزل، یافتن محیط امن خانه، زن دلسوز و مهربان و امین است.^۲ البته آرامش واقعی و اصیل از ایمان زوجین نشئت می‌گیرد؛ از همین‌روست که خداوند می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيْمَانِهِمْ»^۳ او کسی است که آرامش را در دل‌های مؤمنان نازل کرد تا ایمانی بر ایمان‌شان بیفزایند؛ لشکریان آسمان‌ها و زمین از آن خداست و خداوند دانا و حکیم است». امام خمینی^{رحمه‌الله} درباره نور ایمان در قلب آدمی فرموده است:

قلبی که در آن نور توحید و معرفت کمال مطلق تابیده باشد، دارای طمأنینه، ثبات، تأنی و قرار است که مجاری امور را به قدرت خداوند می‌داند و زمام امر موجودات را به دست خود آن‌ها نمی‌داند. چنین قلبی اضطراب و شتاب‌زدگی و بی‌قراری ندارد. اگر قلبی در حجاب‌های خودبینی، شهوات و لذات

۱. مجید معارف و احمد قماشچی، «عوامل آرامش در خانواده در سبک زندگی امام علی(ع) و حضرت زهرا(س)»، ص ۹۸.

۲. بیاناتی از رهبر انقلاب در مراسم عقد ازدواج، ۱۳۸۳/۰۳/۳۰.

۱۱۳۷ <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=>

۳. فتح: ۴.

حیوانی باشد؛ از فوت لذات حیوانی خوفناک است و طمأنینه قلب را از دست داده و در کارها با عجله و شتاب‌زدگی اقدام می‌کند.^۱

همسر گرامی مقام معظم رهبری رحمته الله می‌گوید:

فکر می‌کنم بزرگ‌ترین نقش من، حفظ جو آرامش خانه بود؛ طوری که ایشان بتوانند با خیال راحت به کارشان ادامه دهند. من سعی داشتم تا ایشان را از نگرانی در مورد خود و فرزندانم دور نگهدارم. گاهی اوقات که برای ملاقات ایشان به زندان می‌رفتم، از مشکلاتی که داشتیم؛ چیزی به ایشان نمی‌گفتم و در پاسخ به سؤالاتشان درباره وضعیت خودم و فرزندان صرفاً خبرهای خوب می‌دادم. برای مثال طی ملاقات‌هایی که با ایشان در زندان داشتم یا در نامه‌هایی که در دوران تبعید برای ایشان می‌نوشتم، هرگز چیزی در مورد

۱. سید روح‌الله موسوی خمینی، شرح جنود عقل و جهل، ص ۳۶۲ و ۲۶۳.

بیماری فرزندان نمی‌گفتم و نمی‌نوشتیم.^۱

۶. اطاعت‌پذیری

ازدواج، قرارداد مقدسی میان زن و مرد است که حقوق و وظایفی برای زوجین ایجاد می‌کند. در حقوق اسلام، انفاق و تأمین هزینه زندگی خانواده بر عهده مرد است: «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ...».^۲ زن نیز در مقابل، مکلف است که از مرد به عنوان رئیس خانواده اطاعت کند. مقام معظم رهبری^{علیه‌السلام} با توجه به آیه فوق، سرپرستی خانه و معیشت خانه را از آن مرد می‌دانند، البته این به معنی حکومت مطلق مرد در خانواده نیست:

این طور هم نیست که بگوییم همه جا خانم باید از آقا تبعیت کند؛ خیر. چنین چیزی نه در اسلام داریم و نه در شرع. «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ»، معنایش این نیست که زن بایستی در همه امور تابع شوهر باشد. نه! یا مثل برخی از این اروپا

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی بلاغ، «نگاهی به ویژگی‌های خانواده مطلوب از منظر مقام معظم رهبری^{علیه‌السلام}»، ۱۴۰۰/۰۵/۲۲، کد خبر: ۱۶۲۷۴.

<https://www.balagh.ir/content/16274>

۲. نساء: ۳۴.

ندیده‌های بدتر از اروپا و مقلد اروپا، بگوییم که زن بایستی همه کاره باشد و مرد باید تابع باشد؛ نه این هم غلط است. بالاخره دو تا شریک و دو تا رفیق هستید، یک‌جا مرد کوتاه بیاید، یک‌جا زن کوتاه بیاید. یکی اینجا از سلیقه و خواست خود بگذرد، دیگری در جای دیگر تا بتوانید بایکدیگر زندگی کنید.^۱

از نظر ایشان زن نیز همانند مرد در محیط خانواده، صاحب حق است و نباید در حق زن اجبار و تحمیل روا داشت.^۲ بهترین شیوه سرپرستی مدیریت مرد در خانواده، این است که حاکمیت قلب افراد خانه را بر عهده گیرد. به عبارت دیگر اداره منزل تنها با حکومت بر دل‌ها امکان‌پذیر است و تسلط بر جسم به تنهایی مؤثر واقع نمی‌شود؛ زیرا هر گاه بر دل‌ها حکومت شود، فرمانبری حتمی است و نیازی به خشونت و اعمال زور نیست.^۳

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله سید علی خامنه‌ای حجّه‌الله، «حق کرامت زن از منظر آیت‌الله خامنه‌ای»، ۱۴۰۱/۰۶/۰۹.

<https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=50835>

۲. بیانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۶/۰۷/۳۰.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2859>

۳. حسین مظاهری، *خانواده در اسلام*، ص ۲۴ و ۲۵.

کتابنامه کتب

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، *لسان العرب*، چاپ سوم، بیروت: دار صادر، ۱۴۱۴ق.
۲. آبیاری، رضا، *سرداران آسمانی، همسران زمینی*، قم: بوستان کتاب، ۱۴۰۰ش.
۳. بلخی، جلال‌الدین محمد، *مثنوی معنوی*، تصحیح رینولد نیکلسون، تهران: انتشارات ققنوس، ۱۴۰۰ش.
۴. پاینده، الوالقاسم، *نهج الفصاحه*، چاپ چهارم، تهران: دنیای دانش، ۱۳۸۲ش.
۵. حر عاملی، محمد بن حسن، *هدایة الأئمة إلى أحكام الأئمة (علیه السلام)*، چاپ اول، مشهد: آستانة الرضویة المقدسة، ۱۴۱۴ق.
۶. حمیری، عبدالله بن جعفر، *قرب الإسناد*، چاپ اول، قم: مؤسسه آل‌البیت (علیهم السلام)، ۱۴۱۳ق.
۷. زمخشری، محمود بن عمر، *الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل*، بیروت: دار الکتب العربی، چاپ سوم، ۱۴۰۷ق.

۸. طباطبایی، سید محمدحسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، چاپ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۹۰ق.

۹. طبرسی، فضل بن حسن، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، چاپ سوم، تهران: ناصرخسرو، ۱۳۷۲ش.

۱۰. فراهیدی، خلیل بن احمد، *العین*، چاپ دوم، قم: انتشارات هجرت، ۱۴۱۰ق.

۱۱. کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی، چاپ چهارم، تهران: دار الکتب الإسلامية، ۱۴۰۷ق.

۱۲. لیثی واسطی، علی بن محمد، *عیون الحکم و المواعظ*، تصحیح حسین حسینی بیرجندی، چاپ اول، قم: دارالحديث، ۱۳۷۶ش.

۱۳. مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونه*، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ش.

۱۴. محمدی اشتهاردی، محمد، *داستان دوستان*، چاپ پنجم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶ش.

۱۵. مرکز فرهنگ و معارف قرآن، *زن از زبان قرآن*، قم: جمال، ۱۳۸۸ش.

خانواده مطلوب و جوانی جمعیت

۱۶. مظاهری، حسین، خانواده در اسلام، چاپ اول، قم: شفق، ۱۳۹۰ش.

۱۷. موسوی خمینی، سید روح‌الله، شرح جنود عقل و جهل، چاپ اول، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، ۱۳۷۷ق.

۱۸. نوری، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، چاپ اول، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، ۱۴۰۸ق.

مجلات و سایت‌ها

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله سید علی خامنه‌ای علیه السلام.

۲. پایگاه اطلاع‌رسانی بلاغ، «نگاهی به ویژگی‌های خانواده مطلوب از منظر مقام معظم رهبری علیه السلام»، ۱۴۰۰/۰۵/۲۲، کد خبر: ۱۶۲۷۴.

۳. معارف، مجید و احمد قماشچی، «عوامل آرامش در خانواده در سبک زندگی امام علی علیه السلام و حضرت زهرا علیها السلام»، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات راهبردی زنان، شماره ۷۴، زمستان ۱۳۹۵، ص ۱۲۴ - ۹۳.

تحلیل نقش آفرینی زنان مسلمان در سیاست و جنگ در تاریخ اسلام و ایران معاصر بر اساس الگوی سوم زن مسلمان

دکتر نرجس رودگر *

دکتر ناهید طیبی **

اشاره

نوشتار حاضر به بررسی و تبیین جایگاه و نقش آفرینی زنان در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی و مقاومت با تکیه بر گفتمان «الگوی سوم زن مسلمان» می‌پردازد. این پژوهش ضمن نقد رویکردهای افراطی و تفریطی، بر محوریت هم‌زمان زن در خانواده و اجتماع تأکید می‌کند. با واکاوی

* دانشیار فلسفه اسلامی جامعه المصطفی و عضو علمی گروه مطالعات خانواده دانشگاه باقرالعلوم (ع).

** دکترای تاریخ اسلام، مدرس و پژوهشگر جامعه الزهراء (ع).

شواهد تاریخی از صدر اسلام تا تاریخ معاصر ایران و جنگ‌های اخیر، نشان داده می‌شود که زنان همواره در قالب حرکات جمعی و در جایگاه «فرانقش» هدایتگری، حضوری آگاهانه، مستقل و مؤثر داشته‌اند. درنهایت، نوشتار استدلال می‌کند که در نبردهای ترکیبی و «خانواده‌محور» امروز، زنان با حفظ کرامت ذاتی، حریم عفاف و ایفای نقش بی‌بدیل در تربیت و مدیریت عاطفی خانواده، در مرکز دفاع منطقه‌ای و انتقال هویت تمدنی به نسل‌های آینده قرار دارند.

مقدمه

جایگاه زنان در جامعه و سیاست از دغدغه‌های مهم جهان معاصر است؛ موضوعی که اغلب با افراط و تفریط همراه می‌شود. زن در نگاه سنتی و متحجرانه در حاشیهٔ جامعه و سیاست قرار می‌گیرد؛ حتی در بالاترین سطح، نقش او به مشارکت‌هایی محدود و در حاشیه تقلیل می‌یابد؛ اما در الگوی مدرن، هرچند ادعای اعطای منزلتی برابر با مردان در عرصه اجتماعی و سیاسی وجود دارد، این منزلت بخشی اغلب به طور نمایشی و صوری و همراه با نوعی انحراف یا بی‌توجهی به سایر

ابعاد هویتی و تمدنی شخصیت زن است. افزون بر اینکه از عرصه خانواده که مهم‌ترین عرصه حیات زنانه و محل ظهور بیشترین ابعاد هویتی زن است، غفلت می‌شود یا بی‌اهمیت یا حتی مخرب انگاشته شده است.

بررسی نقش‌های زنان در مقاومت و جنگ تحمیلی رمضان، نشان‌دهنده پدیده‌ای فراتر از نقش اجتماعی بسیط و ساده زنان است. اصطلاح «فرانقش» در ادبیات جامعه‌شناسی می‌تواند بیان‌کننده عظمت این حضور باشد. با اینکه هدایتگری را می‌توان نقشی مستقل در نظر گرفت، با توجه به اینکه همه نقش‌های دیگر به شکلی زیرمجموعه آن هم قرار می‌گیرند، هدایتگری به مثابه یک فرانقش در نظر گرفته می‌شود.

نقش‌آفرینی زنان مسلمان در تاریخ اسلام در سیاست و جنگ

واحدهای اطلاعاتی تاریخ زنان شاهی است بر اینکه آموزه‌های اسلامی در ایجاد بستری مناسب برای نقش‌آفرینی زنان بسیار تأثیرگذار بوده است. نقطه آغاز این حرکت در عصر نبوی بود که بحث

آموزش زنان و خواندن و نوشتن در صدر برنامه‌های مربوط به زنان قرار گرفت^۱ و ورود زنان به فعالیت‌های سیاسی مانند بیعت زنان در جریان فتح مکه،^۲ حضور در جنگ‌ها، امدادگری و ...، زمینه مشارکت سیاسی جامعه زنان را در سایه دین اسلام فراهم آورد. همچنین عرصه‌های فرهنگی مانند روایتگری زنانی چون ام‌سلمه، زینب عطاره و فعالیت‌های اقتصادی افرادی چون زینب بنت جحش و راءطه همسر عبدالله بن مسعود،^۳ تقدم زنان بر همسرانشان در پذیرش اسلام^۴ جلوه دیگری از جایگاه و نقش زن در عصر نبوی را به نمایش گذاشت و نشان از نقش‌آفرینی ویژه آنان در دوره اسلامی داشت.^۵ نقش‌های زنان در جامعه و عصر

۱. محمد بن سعد، *الطبقات الکبری*، ج ۸، ص ۶۷؛ احمد بن یحیی بلاذری، *انساب الاشراف*، ص ۴۵۴؛ یوسف بن عبدالله ابن‌عبدالبر، *الاستیعاب*، ج ۴، ص ۱۸۶۹.

۲. احمد بن ابی‌یعقوب یعقوبی، *تاریخ الیعقوبی*، ج ۱، ص ۴۱۹.

۳. محمد بن سعد، *الطبقات الکبری*، ج ۸، ص ۴۰.

۴. همان، ص ۴۹۷؛ عبدالملک ابن‌هشام، *السيرة النبویه*، ج ۱، ص ۶۴۶؛ احمد بن یحیی بلاذری، *انساب الاشراف*، ج ۴، ص ۲؛ محمد بن جریر طبری، *تاریخ الطبری*، ج ۲، ص ۴۶۱.

۵. محسن الویری، «فرانقش هدایتگری و سیره اجتماعی فاطمه (ع)؛ درآمدی روش‌شناختی»، ص ۱۶.

امام علی علیه السلام با توجه به اقتضائات زمانه و رویدادهای مهم در این دوره بازتعریف می‌شود.

مجموعه نقش‌های زنان را در چهار بخش زیر می‌توان بررسی کرد:

۱. نقش‌های سیاسی که در دو حیطهٔ درک سیاسی و فعالیت‌های سیاسی بررسی می‌شود و نمونه‌هایی از زنان را پیش‌بینی می‌کند که با بصیرت و درک سیاسی از موقعیت و شرایط زمانه خویش بحران‌های سیاسی را پشت سر گذاشتند؛ همچنین گروهی از زنان که با فعالیت‌های متنوع مانند گفتگو و نامه‌نگاری به روش بازدارنده برای پیشگیری از بحران سیاسی و جنگ تلاش کردند و آمادگی خویش و فرزندانشان را برای یاری امام اعلام نمودند در این طیف می‌گنجند.^۱

۲. نقش‌های فرهنگی که در قالب نقل روایت، سخنوری و سرایش اشعار به روشنگری در جامعهٔ مردد و متحیر خویش پرداختند و در بحبوحهٔ نبرد با

۱. احمد بن یحیی بلاذری، *انساب الاشراف*، ج ۱، ص ۴۳۰؛ ابواسحاق ابراهیم بن محمد ثقفی، *الغارات*، ص ۳۹۰؛ احمد بن ابی‌یعقوب یعقوبی، *تاریخ الیعقوبی*، ج ۲، ص ۱۱۳.

سرایش اشعار حماسی سرشار از مفاهیم و معانی تأثیرگذار، رزمندگان را تحریض و تحریک به دفاع از امام علیه السلام می‌کردند.^۱

۳. نقش‌های نظامی که هم در مراحل مقدماتی پیش از نبرد و هم در حین جنگ نقش‌آفرینی داشتند.^۲

۴. نقش‌های امدادگری و مسائل مربوط به سلامت که با توجه به آموزش‌ها و توصیه‌های بهداشتی امام علی علیه السلام به برخی از زنان امدادگر بازتعریف می‌شود.^۳

حضور جمعی زنان در بزنگاه‌ها و پیچ‌های تاریخی همواره چشمگیر و در انتقال پیام و مفاهیم، قدرتمند بوده است و بیش از حرکت و حضور فردی، یک جریان را به پیش می‌راند. بسیاری از جنبش‌ها، قیام‌ها و انقلاب‌ها مرهون همین حرکت‌های جمعی است که به‌مرور به سنت و حرکتی پایدار تبدیل می‌شود؛ شواهد فراوانی از این حضور را

۱. محمد بن سعد، *الطبقات الکبری*، ج ۸، ص ۴۶۵.

۲. ر.ک: ابواسحاق ابراهیم بن محمد ثقفی، *الغارات*، ج ۱، ص ۲۰۴.

۳. برای اطلاع ر.ک: محمد بن محمد شیخ مفید، *الجمال*، ص ۱۸۶؛ یوسف بن عبدالله ابن‌عبدالبر، *الاستیعاب*، ج ۴، ص ۴۵۶.

می‌توان در منابع تاریخی مشاهده کرد.

- حرکت جمعی گروهی از زنان که به حمایت از امیرالمؤمنین علی علیه السلام در جمل و صفین حماسه آفریدند، خطبه خواندند، شمشیر به دست گرفتند، شعر حماسی سرودند و به تحریک عواطف اجتماعی پرداختند از این قبیل نقش‌های ماندگار است. نقش زنان حامی امام علی علیه السلام چنان تأثیرگذار بود که معاویه با هدف تهدید یا تطمیع و فهم علت حمایتشان از امام علیه السلام آنها را به دربار خود فراخواند. نام این گروه، «وافدات» بود و ضبّی (م ۲۲۲) در کتاب *اخبار الوافدات* به بیان ویژگی‌های آنان پرداخت.^۱

- نقش زنان در قیام مختار ثقفی در سال ۶۶ هجری و تدارکات قیام و حتی نقش‌آفرینی یکی از عوامل پیروزی بود؛ چنان‌که تداوم نیافتن این حرکت‌ها و گرفتاری زندگی روزانه و حتی روزمرگی‌شدن آنها آسیبی بود بر قیام پیروزشده مختار و در افول زودهنگام این دولت مؤثر بود. در

۱. عباس بن بکار ضبّی، *اخبار الوافدات*، ص ۲۰ - ۶۰؛ نیز ر.ک؛ فضل بن حسن طبرسی، *اعلام الوری*، ج ۲، ص ۲۴۰.

قیام مسلم بن عقیل نیز جای خالی این حرکت‌های جمعی زنان دیده می‌شود و تأثیر مستقیم آن بر به نتیجه نرسیدن حرکت مسلم هویداست.

- بی‌بدیل‌ترین نقش را زنانی در بغداد به سال ۳۵۲ هجری قمری آفریدند. برای نخستین بار در روز عاشورا گروهی از زنان در حرکتی هماهنگ و معنادار در بازار بغداد به عزاداری جمعی برای امام حسین (علیه السلام) پرداختند. ذهبی (م ۷۴۸) این حرکت را نخستین عزاداری در بغداد می‌داند که بعد از آن برای شیعیان تبدیل به سنت شد.^۱ به گواه منابع تاریخی، از دوران آل‌بویه به بعد به این سنت اقتدا می‌شد.^۲ سیوطی گوید نخستین عزاداری حسین بن علی را زنان در بغداد انجام دادند که بعدها استمرار یافت.^۳ بنا به نقل ابن‌اثیر، زنان بغداد در این سال با بازکردن روبنده‌ها و سیاه‌کردن صورت‌ها، به گونه‌ای هماهنگ لطمه‌زنان در بازار می‌دویدند و کسی قدرت ممانعت از حرکت آنان را نداشت.^۴

۱. شمس‌الدین ذهبی، تاریخ الاسلام، ج ۲۶، ص ۸۶۴.

۲. یوسف ابن‌تغری بردی، النجوم الزاهرة، ج ۳، ص ۳۳۴.

۳. جلال‌الدین سیوطی، تاریخ الخلفاء، ص ۴۷۴.

۴. علی بن محمد ابن‌اثیر، الكامل فی التاريخ، ج ۸، ص ۵۴۹.

حرکت‌های جمعی زنان ایرانی در تاریخ معاصر

سیر نقش‌آفرینی زنان با تأسی از حرکت‌های جمعی زنانه تاریخ تشیع را در تاریخ معاصر ایران به‌روشنی می‌توان رصد کرد. برخی از این حرکت‌ها عبارت‌اند از:

۱. زنان ایران پیش از انقلاب در سال ۱۳۵۷ گروهی در تجمعات شرکت می‌کردند، شعار می‌دادند و مطالبه‌گر بودند. این راهپیمایی‌های عظیم و یکپارچه که زنان جمعیت غالب آن باشند و حتی گروه پشتیبان و تدارکات نیز زنان باشند، تا پیش از آن زمان سابقه نداشت. این حرکات در کنار سایر عوامل در نهایت موجب پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی شد.

۲. نقش‌آفرینی جمعی زنان در تدارکات و پشتیبانی در هشت سال دفاع مقدس تفاوت چشمگیری داشت و در آثار فراوانی ثبت شده است.

۳. پس از انقلاب و در جریان فتنه‌های دوران انقلاب اسلامی ایران از ابتدا تاکنون، تاریخ ایران‌زمین بارها شاهد حرکت‌های جمعی همراه با نمادهایی چون پرچم، مشتهای گره‌کرده، شعارهای کوبنده و تأثیرگذار و روشنگری برای دفع

فتنه و گرفتن راه نفس فتنه‌گران بوده است.

۴. اما از نهم اسفند ۱۴۰۴ مصادف با دهم ماه مبارک رمضان که تهاجم وحشیانه آمریکای جنایتکار و رژیم صهیونیستی به ایران اسلامی آغاز شد، حضور فعال و شگفت‌انگیز زنان با سبک و سیاق جدید جلوه‌ای جهانی یافت. این بار نقش‌آفرینی زنان افزون در میدان فیزیکی، در جنگ نرم و فضای مجازی نیز گسترش یافت.

در جریان جنگ تحمیلی سوم که میدان نبرد به خیابان‌ها، فضاها، عمومی و تجمعات سیاسی کشیده شده است، جامعه بین‌الملل از حضور آگاهانه، منسجم و هدفمند ملت ایران شگفت‌زده شده است. در این میان، زنان ایران نقشی مستقل و مرکزی ایفا می‌کنند.

در بسیاری از شهرها، زنان حتی با درصد مشارکتی بالاتر از مردان، پرچم به دست می‌گیرند، خانواده‌ها را همراهی می‌کنند و عرصهٔ خانوادگی را با فضای اجتماعی و سیاسی پیوند می‌دهند. مادران با درک اهمیت ملی، منطقه‌ای و جهانی این اجتماع‌ها، برنامه‌های خانواده را با محوریت حضور در تجمعات تنظیم می‌کنند. زنان با حساسیت نظری به ابعاد

روان‌شناختی و ارتباطی فرزندان و حتی گاه همسران، زمینه حضور خانوادگی در تجمعات را فراهم می‌آورند.

رفتارهای به‌ظاهر ساده‌ای مانند تأمین خوراکی برای فرزندان تا حال خوشی را در پیاده‌روی تجربه کنند، تجهیز کودکان و نوجوانان به اقلام نمادین مانند پرچم و چفیه برای اینکه با این اقلام و اعلام به هویت انقلابی نزدیک‌تر شوند، ترغیب به حضور کودکان و نوجوانان پشت تریبون‌های شعار دهی برای رشد عزت‌نفس آن‌هم در مجرای انقلابی، از جمله فعالیت‌های تمدنی زنان محسوب می‌شود که هویت انقلابی را به نسل‌های بعد انتقال می‌دهند.

همچنین بانوان در طول روز کلاس‌های هلال‌احمر و امداد برگزار می‌کنند تا جامعه آمادگی برای مخاطرات جنگ را داشته باشد. از سوی دیگر نیز زنان فرهیخته در فضاهای مجازی به تولید محتوا می‌پردازند و جامعه ایران و افکار عمومی جهان را با روایت‌های واقعی از جنگ دفاعی کشور آشنا می‌کنند.

مجموع این فعالیت‌ها، زنان ایرانی را در جایگاه عاملان و کنشگران فعال عرصه جنگ

مطرح کرده است. زنان ایران در عرصه این جنگ منطقه‌ای، نه حضوری حاشیه‌ای یا تقلیدی، بلکه حضوری آگاهانه، اندیشمندانه و عقلانی دارند و بخشی حساس و مهمی از میدان را در کنار مردان و گاه پرشورتر از آنان، پیش می‌برند. این حضور همان الگویی است که دو رهبر انقلاب اسلامی - امام خمینی راحل و امام خامنه‌ای شهید - به مثابه «الگوی سوم زن مسلمان» برای زنان ایران ترسیم کرده‌اند؛ الگویی که در آن زن با حفظ حریم عفت و حیا و توجه به اولویت مدیریت خانواده، در مرکز جامعه حضور دارد و نقش‌آفرین است.

شاخصه‌های الگوی سوم زن مسلمان از دیدگاه مقام معظم رهبری^۱

در منظومه فکری انقلاب اسلامی، «الگوی سوم

۱. تصریحات رهبری شهید به عبارت «الگوی سوم زن مسلمان» در بیانات زیر صورت گرفته است: بیانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۱/۰۹/۲۵، گوشه‌هایی از سبک زندگی حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام)، ۱۳۹۴/۱۲/۱۹، بیانات در دیدار مداحان اهل بیت (علیهم السلام)، ۱۳۹۶/۱۲/۱۷، اهمیت «حجاب»، شیوه‌های ترویج آن و راهکارهای مقابله با بدحجابی از منظر رهبر انقلاب اسلامی؛ با محبت و مدارا، ۱۳۹۸/۴/۱۷، بیانات در دیدار اقشار مختلف بانوان، ۱۴۰۳/۹/۲۷.

زن»^۱ به مثابه راهی مستقل^۲ «نه شرقی و نه غربی» معرفی می‌شود. این الگو در نقد دو دیدگاه افراطی شکل گرفته است:

(الف) الگوی شرقی که زن را به حاشیه می‌راند؛ (ب) الگوی غربی که با غلبه دادن جنسیت بر انسانیت، او را به ابزاری جنسی و در خدمت سرمایه‌داری تقلیل می‌دهد. اما الگوی سوم در مقابل، زن را در جایگاه

۱. زن در منطق اسلام و معرفت اسلامی یک الگویی دارد، یک چهارچوبی برای زن معین شده است. این چهارچوب یک چهارچوب کامل است؛ یعنی زن اسلامی عبارت است از آن موجودی که دارای ایمان است؛ دارای عفاف است؛ متصدی مهم‌ترین بخش تربیت انسان است؛ اثرگذار در اجتماع است؛ دارای رشد علمی و معنوی است؛ مدیر کانون بسیار مهم خانواده است؛ مایه آرامش مرد است؛ همه اینها در کنار خصوصیات زنانگی است، مثل لطافت؛ مثل رقت قلب؛ مثل آمادگی دریافت انوار الهی؛ این الگوی زن مسلمان است (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۱۲/۱۷).

۲. یکی از کمبودهای مهم در جامعه ما، مشخص نبودن الگوی زن مسلمان بوده است؛ به خاطر همین کمبود، فرهنگ‌های اجنبی مدت‌ها در جامعه ما مجال تاخت و تاز یافتند ... در طول نیم قرن اخیر، خلاءهای ذهنی در مردم و به خصوص در میان بانوان فرصت مناسبی برای بداندیشان فراهم آورد، تا الگوهای مورد نظر خود را به صورت ذهنی و واقعی در جامعه مطرح کنند و زن ایرانی را مانند همه زنان کشورهای اسلامی به سمت الگوهای فرهنگ صنعتی غرب سوق دهند (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۴/۱۰/۱۲).

حقیقی انسانی و الهی خود قرار می‌دهد.^۱ اصل بنیادین این الگو، تقدم «انسانیت» بر «جنسیت» است؛ به این معنا که هویت اصلی انسان‌ها مشترک است و جنسیت امری ثانوی است که در مسیر کمال نقشی تعیین‌کننده ندارد، هرچند تفاوت‌های کارکردی طبیعی زن و مرد را نفی نمی‌کند.^۲

ارکان هویتی این الگو درهم‌تنیده‌اند: «عفیف‌بودن» (کرامت و تعالی روحی)، «محبوبه‌بودن» (نماد استقلال هویتی و ابزار حضور مصون در جامعه) و «شریف‌بودن» (بزرگواری ذاتی). این ویژگی‌ها بستر تحقق شاخصه چهارم، یعنی «در متن و مرکزبودن» را فراهم می‌کنند.^۳ این کنشگری فعال در سه عرصه رشد فردی، محوریت در خانواده و حضور مؤثر در اجتماع (مشروط به حفظ اولویت خانواده و رعایت حدود شرعی) تعریف می‌شود.^۴

این الگو در تقابل مستقیم با نگاه غرب قرار دارد

۱. بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۱۲/۱۶.

۲. بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۱۰/۱۴ و ۱۳۹۳/۰۱/۳۰.

۳. بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۷۶/۰۷/۳۰ و ۱۳۹۶/۱۲/۱۷.

۴. بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۰۳/۰۲، ۱۳۸۶/۰۴/۱۳، ۱۳۷۰/۱۰/۰۴ و ۱۳۸۱/۰۶/۰۶.

که با تحمیل «نامعادله» مرد «ذی‌نفع» و زن «مورد انتفاع»، بحرانی حقیقی برای زن ایجاد کرده است؛ از این‌رو موضع الگوی سوم در برابر غرب، نه تدافعی بلکه «تهاجمی» و «مدعی» است.^۱ تحقق کامل این الگو نیازمند نوعی جهاد فکری - فرهنگی است که لازمه آن «پرکردن خلأهای نظری» با تکیه بر معارف اسلامی و «رد مرجعیت فکری غرب» است. در این مسیر، خود بانوان نقش‌آفرینان اصلی هستند و وظیفه دارند با اندیشه‌ورزی، هویت والای زن مسلمان را به جهان معرفی کنند.^۲

زن و مرد در نگاه اسلامی فراتر از جسم و تمایلات مادی تعریف می‌شوند؛ همچنین ارزشمندی آنان ذاتی و مرتبط با روح، فطرت و قرب به خداوند است. این نگاه در مقابل نگاه تقلیل‌گرایانه مادی غرب قرار می‌گیرد که زن را غالباً به «کالای جنسی» یا «عامل تولید اقتصادی» تقلیل می‌دهد.^۳

۱. بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۰۳/۰۱.

۲. بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۰۳/۰۱ و ۱۳۷۹/۰۶/۳۰.

۳. «یک الگوی انحرافی وجود دارد که در دوره‌های مختلف زمان متفاوت است؛ امروز آن الگوی انحرافی، الگوی زن غربی است. این دوره‌ای که ما زندگی می‌کنیم، به جای همه خصوصیات برجسته و ممتازی که در زن اسلامی مشاهده کردیم، خصوصیت و امتیاز

تفاوت‌های جسمانی و روانی زن و مرد، تضادی با کرامت ذاتی ایجاد نمی‌کند، بلکه ابزارها و قالب‌های متفاوتی برای حرکت در مسیر یک هدف مشترک، یعنی کمال و قرب الهی هستند. «هرکدام نقشی دارند، هرکدام جایی دارند ... مقصودی از وضعیت خاص آنها در آفرینش حکیمانه الهی موردنظر بوده که این مقصود باید برآورده شود».^۱

۱. اهمیت به نهاد خانواده به مثابه یک سنت

الهی: در منظومه فکری الگوی سوم زن مسلمان، ازدواج و تشکیل خانواده سنت الهی محسوب می‌شود؛ از این رو هم زن و هم مرد مأمور به تشکیل خانواده‌اند و هر دو در ساماندهی آن وظیفه دارند. از سویی به دلیل تأثیر جدی زن در نهاد خانواده، این امر بر سایر وظایف اجتماعی نوعی تقدم می‌یابد؛ هرچند این تقدم نباید به معنای انحصار شأن زن در عرصه خانواده عنوان گردد. به همین وزن فرزندآوری و مادری نیز وظیفه‌ای الهی محسوب می‌شود.

عمده زن غربی امروز این است که بتواند نظر مردان را جلب کند و در معرض التذاذ مردان قرار بگیرد» (بیانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۹۶/۱۲/۱۷).

۱. بیانات رهبری در جمع بانوان، ۱۳۸۶/۰۴/۱۳.

۲. اصل حیا و عفاف به مثابه مبنای هنجاری در روابط دو جنس: حیا معمولاً هنجاری اخلاقی محسوب می شود؛ اما در الهیات اجتماعی جنسیت در منظومه الگوی سوم، اصل حیا به مثابه یک اصل انسان شناختی حاکم بر روابط زوجین در سطح اجتماع ضرورت می یابد.^۱

نقد مبانی غربی: تقابل دو جهان بینی مادی و الهی

دیدگاه اسلامی در تقابلی روشن با مبانی انسان شناختی غرب قرار می گیرد. اسلام با

۱. «از همه این صفات بالاتر و در رأس آنها حیاست؛ بینید این چقدر اهمیت دارد و چقدر فاجعه بار است. سیاستی که امروز در دنیا به وسیله عوامل قدرت های ضد بشری برای زدودن حیا رایج است، واقعاً الان با یک سیاستی با یک تدبیری در همه دنیا دارد کار انجام می گیرد برای اینکه حیا را از بین مردم بردارند. ... مسئله اختلاط زن و مرد یک مسئله است، مسئله پوشش زن و مرد یک مسئله است.... حیا برای مرد فضیلت است برای زن هم فضیلت است و این حیا مظاهری دارد؛ یکی از مظاهرش پوشش ظاهری است؛ یکی از مظاهرش معاشرت ها و مکالمات سخنورانه است که انسان در حرف زدن، در اظهار نظر کردن، در تبادل کلمات حیا را ملاحظه کند» (۱۳۹۷/۱۲/۱۳).

رویکردی فرامادی، کل‌نگر و فطری، زن را با هویت مستقل و ارزش ذاتی «زن‌بودن» تعریف می‌کند. ارزشمندی زن نه در تشبه به مرد، که در «زن کامل‌بودن» است. زن‌بودن در الهیات اجتماعی اسلامی به مثابه ارزش مستقل محسوب می‌شود؛ از این رو عالی‌ترین ارزش برای زن، زن کامل‌بودن است نه شبیه مرد شدن.

ویژگی‌های زنانه در این منظومه فکری و ارزشی، موهبتی الهی به شمار می‌آید. عاطفه، لطافت، صبر، مهرورزی و سایر ویژگی‌های غالباً زنانه، موهبت‌های الهی و دارای ارزش ذاتی هستند که نه تنها نباید سرکوب شوند، بلکه باید مبنای نقش‌آفرینی اجتماعی قرار گیرند.^۱ اما غرب رویکردی مادی‌گرایانه و تقلیل‌گرایانه دارد که یا زن را به بدن و جاذبه جنسی تقلیل می‌دهد (نگاه مصرف‌گرایانه) یا با شعار برابری صوری، او را به «مردی ناقص» یا «مرد مصنوعی» تبدیل می‌کند.

۱. «ظرافتی که می‌گوییم تنها ظرافت در ترکیب جسمانی و ساختمان جسمانی نیست، بلکه ظرافت در فکر و اندیشه و تدبیر و دستگاه تصمیم‌گیری است که خدای متعال در زن قرار داده؛ بنابراین به نظر من اساس کار باید این باشد این گفتمان بایستی تقویت بشود و پیش برود» (۱۳۹۲/۰۲/۲۱).

رهبر شهید انقلاب در این باره می‌فرماید:

غربی‌ها در زمینه شناخت طبیعت زن و چگونگی برخورد با جنس زن، دچار افراط و تفریط بوده‌اند. اساساً نگرش غربی نسبت به زن، یک نگرش مبنی بر عدم برابری و عدم تعادل است. شما به شعارهایی که در غرب داده می‌شود، نگاه نکنید؛ این شعارها پوچ است و حاکی از واقعیت نیست. فرهنگ غربی را از این شعارها نمی‌شود فهمید. فرهنگ غربی را باید در ادبیات غربی جستجو کرد. کسانی که با ادبیات اروپایی، با شعر اروپایی، با رمان و داستان و نمایشنامه‌های اروپایی آشنا هستند، می‌دانند که در چشم فرهنگ اروپایی، از دوران قرون وسطی و بعد از آن تا اواسط قرن فعلی، زن موجود درجه دوم بوده است! هرچه بر خلاف این ادعا کنند، خلاف می‌گویند ... یک افراط این‌چنین، در مقابل تفریط هم دارد. وقتی نهضتی به نفع زنان در چنان فضایی به وجود می‌آید، طبعاً دچار تفریط‌هایی از طرف مقابل می‌شود؛ لذا شما می‌بینید در طول چند ده

سال، آن‌چنان فساد و بی‌بندوباری در غرب به وسیله آزادی زنان به راه افتاد و رواج پیدا کرد که خود متفکران غربی را دچار وحشت کرد.^۱

گفتمان غرب در مسئله زن، ریشه در معرفت‌شناسی مادی و سکولار دارد که خدا و امر متعالی را از صحنه زندگی بشر حذف می‌کند. بنابراین تقلیل زن به بعد مادی وجودش (تن، لذت، منفعت اقتصادی) درواقع نوعی برابری طلبی ویران‌کننده است که با نادیده‌گرفتن تفاوت‌های فطری، به «مردنمایی» زن می‌انجامد. «می‌خواهند زن را وادار کنند به اینکه شود یک مرد! ... یک مرد مصنوعی».^۲ شعار برابری غربی مبتنی بر تشابه محض و نادیده‌گرفتن عدالت مبتنی بر تفاوت است؛ این رویکرد به جای رفع ستم، ساختارهای ظالمانه جدیدی ایجاد می‌کند. زن در بسیاری از خوانش‌های غربی، ابزاری برای پیشبرد اهداف سرمایه‌داری، مصرف‌گرایی و ایدئولوژی‌های جنسی شده است. آزادی تعریف‌شده در غرب، اغلب به معنای رهایی از قید اخلاق و خانواده و افتادن در

۱. بیانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۶/۰۷/۳۰.

۲. بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۶/۰۴/۱۳.

دام انواع بهره‌کشی‌هاست. گفتمان افراطی فمینیسم غربی با علیه‌خوانی نقش‌های مادری و همسری، به تضعیف عمده نهاد خانواده می‌انجامد که پیامدهای ویرانگر اجتماعی و روانی داشته است.

در حالی که در منظومه الهی و اسلامی، خانواده کانون اصلی تحقق اهداف خلقت، محل رشد معنوی، عاطفی و اجتماعی و اساسی‌ترین نهاد اجتماعی است. هر سیاست و نظریه‌ای که به تضعیف این نهاد بینجامد، از منظر الهیاتی مردود است.^۱

خانواده و جنگ

تقابل امروز با غرب، در واقع تقابل «هویت خانوادگی» در برابر «فردگرایی بی‌هویت» است. موفقیت جبهه مقاومت نتیجه انسجام خانواده‌هاست؛ در حالی که ریشه بحران‌ها و ناآرامی‌های اجتماعی را باید در گسست جوانان از نهاد خانواده جستجو کرد.

۱. بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۶۶/۱۱/۱۷.

تغییر ماهیت جنگ‌ها به نبردهای خانوادگی مسئله دیگر قابل توجه است. جنگ‌های کنونی دیگر صرفاً مردانه نیستند، بلکه ماهیتی کاملاً «خانوادگی» یافته‌اند. حضور مشترک خانواده‌ها در عرصه‌های مختلف و گره‌خوردن تربیت فرزندان با آرمان‌ها، راهکار اصلی مقابله با جنگ نرمی است که فروپاشی خانواده را هدف گرفته است. تقسیم کار تربیتی و پرورش مسئولیت‌پذیری، یکی از عرصه‌های تأثیرگذاری مادران در جنگ است. مادران در محیط خانه، کانون آرامش و محبت هستند و پدران مسئولیت مدیریت نهایی را بر عهده دارند. پیوستگی خانواده و تمرین نقش‌ها در خانه، عامل اصلی پرورش جوانانی مسئولیت‌پذیر برای عرصه‌های سخت اجتماعی و نظامی است.^۱

کتاب‌نامه

۱. ابن‌اثیر، علی بن محمد، *الکامل فی التاریخ*، بیروت: دارصادر، ۱۳۸۵ ق.

۲. ابن‌تغری بردی، یوسف، *النجوم الزاهره فی ملوک*

۱. محمدحسین شاه‌آبادی، «حکمرانی زن و خانواده در جنگ و پساجنگ».

مصر و القاهرة، قاهره: وزارة الثقافة و الارشاد
القومی، ۱۳۹۲ ق.

۳. ابن سعد، محمد بن سعد بن منیع، الطبقات
الكبری، تحقیق: محمد عبدالقادر عطا، بیروت:
دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۰ ق.

۴. ابن عبدالبر، یوسف بن عبدالله، الاستیعاب فی
معرفة الاصحاب، تحقیق: علی محمد البجاوی،
بیروت: دارالجلیل، ۱۴۱۲ ق.

۵. ابن هشام الحمیری المعافری، عبدالملک، السیرة
النبویه، تحقیق: مصطفى السقا و ابراهیم
الأبیاری و عبدالحفیظ شلبی، بیروت: دارالمعرفه،
[بی تا].

۶. الویری، محسن، «فرانقش هدایتگری و سیره
اجتماعی فاطمه (ع)؛ درآمدی روش شناختی»،
فصلنامه علمی - پژوهی شیعه شناسی، ش ۲۸،
س ۷، ۱۳۸۸ ش.

۷. بلاذری، احمد بن یحیی، فتوح البلدان، قاهره:
مکتبة النهضة المصرية، ۱۹۵۶ م.

۸. ثقفی کوفی، ابواسحاق ابراهیم بن محمد،
الغارات، تحقیق: جلال الدین حسینی ارموی،
تهران: انجمن آثار ملی، ۱۳۵۳ ش.

۹. ذهبی، محمد بن احمد، تاریخ الاسلام و وفیات

- المشاهير و الاعلام، تحقيق: عمر عبدالسلام التدمري، بيروت: دارالكتاب العربي، ١٤٠٩ ق.
١٠. سيوطي، عبدالرحمن بن ابى بكر، تاريخ الخلفاء، مصر: مطبعة السعادة، [بى تا].
١١. شاه آبادي، محمد حسين، «حکمرانى زن و خانواده در جنگ و پسا جنگ»، در:

https://farsnews.ir/Pj_motaleat_eslami/1775926854900578
080.

١٢. الضبى، عباس بن بكار، أخبار الوافدات من النساء على معاوية، بيروت: مؤسسة الرسالة، ١٤٠٣ ق.

١٣. طبرسى، فضل بن الحسن، اعلام الوري باعلام الهدى، قم: آل البيت (ع)، ١٤١٧ ق.

١٤. طبرى، ابوجعفر محمد بن جرير، تاريخ الامم والملوك، تحقيق: محمد ابوالفضل ابراهيم، بيروت: دارالتراث، ١٣٨٧ ق.

١٥. مفيد، محمد بن محمد، الجمل والنصره لسيد العتره فى حرب البصره، مصحح: على ميرشرىفى، كنگره شيخ مفيد، قم، ١٤١٣ ق.

١٦. يعقوبى، احمد بن ابى يعقوب، تاريخ يعقوبى، بيروت: دارصادر، [بى تا].

17. <http://farsi.khamenei.ir>

جمعیت، جوانی و آینده جمعیتی ایران در اندیشه شهید آیت الله خامنه‌ای رحمته الله

راضیه مرزانی *

اشاره

جمعیت یکی از بنیادی‌ترین مؤلفه‌های قدرت ملی و از مهم‌ترین سرمایه‌های راهبردی هر کشور به شمار می‌رود. در دهه‌های اخیر، نگاه به جمعیت از یک متغیر صرفاً آماری و جمعیت‌شناختی فراتر رفته است و به یکی از مهم‌ترین موضوعات سیاست‌گذاری عمومی، امنیت ملی، توسعه اقتصادی، پایداری اجتماعی و آینده‌پژوهی تبدیل شده است.

* دانش‌آموخته حوزه علمیه خواهران و کارشناس ارشد رشته مطالعات زن و خانواده.

تجربه کشورهای مختلف نشان می‌دهد ساختار سنی جمعیت، نرخ باروری، ترکیب نیروی انسانی و کیفیت سرمایه انسانی، نقشی تعیین‌کننده در رشد اقتصادی، نوآوری، اقتدار ملی و توان رقابت کشورها در نظام بین‌الملل ایفا می‌کنند؛^۱ ازاین‌رو بسیاری از دولت‌ها با اتخاذ سیاست‌های جمعیتی بلندمدت، می‌کوشند ضمن حفظ پویایی و جوانی جمعیت، از پیامدهای کاهش باروری، سالمندی و کاهش نیروی کار پیشگیری کنند. گزارش‌های سازمان ملل متحد، صندوق جمعیت ملل متحد و سازمان همکاری و توسعه اقتصادی نیز نشان می‌دهد که کاهش نرخ باروری و افزایش سالمندی جمعیت یکی از مهم‌ترین چالش‌های راهبردی بسیاری از کشورها در دهه‌های آینده خواهد بود.^۲

جمهوری اسلامی ایران نیز طی سه دهه گذشته، تحولات جمعیتی عمیقی را تجربه کرده است؛ کاهش چشمگیر نرخ باروری، افزایش امید به

۱. غلام‌رضا محمدپور و دیگران، «بررسی اثر ساختار سنی جمعیت بر رشد اقتصادی ایران»، ص ۲۰۱ - ۲۲۴.

۲. محمدولی علیئی، «تحلیل فضایی کاهش باروری، سالخوردگی جمعیت و پیامدهای امنیتی آن در جمهوری اسلامی ایران»، ص ۱۱ - ۴۵.

زندگی، تغییر ساختار سنی جمعیت و حرکت تدریجی کشور به سوی سالمندی، موجب شده است که مسئله جمعیت به یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های سیاست‌گذاری در کشور تبدیل شود.^۱ این تغییرات صرفاً تحول جمعیت‌شناختی نیست، بلکه پیامدهای گسترده‌ای در حوزه‌های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، امنیتی و حتی تمدنی به همراه دارد؛ به گونه‌ای که کاهش جمعیت جوان می‌تواند ظرفیت تولید، نوآوری، پویایی اجتماعی، توان دفاعی و استمرار توسعه کشور را در بلندمدت تحت تأثیر قرار دهد.

نویسنده در این نوشتار با رویکردی توصیفی – تحلیلی درصدد تبیین جایگاه جمعیت، جوانی و آینده جمعیتی ایران در اندیشه امام شهید آیت‌الله العظمی خامنه‌ای است؛ از این رو ابتدا مبانی فکری ایشان درباره جایگاه جمعیت و جوانی بررسی شده است؛ سپس دیدگاه ایشان درباره چالش‌های جمعیتی کشور و الزامات حفظ پویایی جمعیت تحلیل می‌شود؛ در نهایت، تصویری از آینده مطلوب

۱. همان.

جمعیتی ایران بر اساس منظومه فکری ایشان ارائه شده است. این مقاله می‌کوشد نشان دهد که در اندیشه شهید حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، سیاست‌های جمعیتی صرفاً راهکاری برای افزایش جمعیت نیست، بلکه بخشی از راهبرد کلان تحقق پیشرفت پایدار، اقتدار ملی و زمینه‌سازی برای تمدن نوین اسلامی به شمار می‌آید.

مبانی فکری جمعیت در اندیشه شهید آیت‌الله العظمی خامنه‌ای

جمعیت در اندیشه امام شهید علیه السلام صرفاً یک شاخص جمعیت‌شناختی یا متغیر اقتصادی نیست، بلکه یکی از مؤلفه‌های بنیادین قدرت ملی، امنیت پایدار، پیشرفت همه‌جانبه و زمینه‌ساز تحقق تمدن نوین اسلامی به شمار می‌رود. جمعیت در این منظومه فکری، نه یک هدف مستقل، بلکه ظرف تحقق اهداف بلند انقلاب اسلامی است.

این اندیشه از متون دینی به وجود آمده است؛ برای نمونه می‌توان به آیه ۷۲ سوره مبارکه «نحل» اشاره کرد که فرزند را به مثابه نعمتی الهی یاد می‌کند: «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنْ

جمعیت، جوانی و آینده جمعیتی ایران در اندیشه شهید آیت‌الله

خامنه‌ای علیه السلام

أَزْوَاجَكُمْ بَنِينَ وَ حَفَدَةً وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ أَفَبِالْبَاطِلِ
يُؤْمِنُونَ وَ بِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ: و خدا برای شما
همسرانی از جنس خودتان قرار داد و از
همسرانتان، فرزندان و نوادگانی پدید آورد، و از
نعمت های پاکیزه و دلپذیر به شما روزی داد، [با
این همه لطف و رحمت] آیا به باطل ایمان می‌آورند
و نعمت‌های خدا را ناسپاسی می‌کنند؟!» همچنین
در آیه ۱۳۳ سوره «شعرا»، فرزندان را بازوان و مددی
برای زندگی پدر و مادر معرفی می‌کند: «أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَ
بَنِينَ: به وسیله چهارپایان و فرزندان به شما یاری
داده است».

در روایات ائمه معصومان علیهم السلام نیز روایاتی مشاهده
می‌کنیم که به امر فرزندآوری توصیه می‌کند؛ از
جمله در روایتی از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله آمده است:
«وَلَمْ يُولَدْ فِي أُمَّتِي أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ»^۱
همانا یک نوزاد متولدشده در امتم، از آنچه خورشید
بر آن می‌تابد، نزد من محبوب‌تر است».

ارزیابی وضعیت جمعیتی کشور نیز صرفاً بر

۱. حسین بن محمدتقی نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۴، ص ۱۵۳.

اساس تعداد جمعیت انجام نمی‌شود، بلکه کیفیت سرمایه انسانی، جوانی ساختار سنی، توان علمی و فرهنگی نسل جدید و ظرفیت‌های تمدنی جامعه نیز در کنار کمیت جمعیت مورد توجه قرار می‌گیرد.

رهبر شهید یکی از خطاهای راهبردی دهه‌های گذشته را استمرار سیاست‌های کنترل جمعیت پس از پایان شرایط خاص دهه ۶۰ و ۷۰ می‌دانستند؛ از این رو فرمودند:

من همین جا در داخل پرانتز عرض بکنم؛ یکی از خطاهایی که خود ما کردیم - بنده خودم هم در این خطا سهیمم - این مسئلهٔ تحدید نسل از اواسط دههٔ ۷۰ به این طرف باید متوقف می‌شد. البته اولی که سیاست تحدید نسل اتخاذ شد، خوب بود، لازم بود؛ لیکن از اواسط دههٔ ۷۰ باید متوقف می‌شد. این را متوقف نکردیم؛ این اشتباه بود. عرض کردم؛ مسئولین کشور در این اشتباه سهیم‌اند، خود بندهٔ حقیر هم در این اشتباه سهیمم.^۱

۱. بیانات در اجتماع بزرگ مردم بجنورد، ۱۳۹۱/۷/۱۹.

بر همین اساس، معظم‌له در سال‌های اخیر بارها بر ضرورت اصلاح سیاست‌های جمعیتی تأکید می‌کردند و افزایش جمعیت را یکی از اولویت‌های راهبردی کشور می‌دانستند؛ ازاین‌رو در ابلاغ «سیاست‌های کلی جمعیت» هدف اصلی این سیاست‌ها را «ارتقای پویایی، بالندگی و جوانی جمعیت با افزایش نرخ باروری به بیش از سطح جانشینی» عنوان کردند. این بیان نشان می‌دهد که مسئله اصلی در اندیشه ایشان صرفاً افزایش تعداد جمعیت نیست، بلکه حفظ پویایی ساختار سنی و جلوگیری از ورود کشور به چرخه سالمندی جمعیت است.

در منظومه فکری رهبر شهید، جمعیت جوان مهم‌ترین سرمایه راهبردی کشور محسوب می‌شود. ایشان اعتقاد داشتند بخش درخور توجهی از پیشرفت‌های علمی، فناوری، دفاعی و اقتصادی جمهوری اسلامی ایران مرهون حضور نسل جوان، بانگیزه و متخصص است؛ ازاین‌رو هرگونه کاهش سهم جمعیت جوان موجب تحت تأثیر قرارگرفتن ظرفیت تولید علم، نوآوری، کارآفرینی، قدرت دفاعی

و پویایی اجتماعی کشور در بلندمدت خواهد شد. امام شهید در دیدار با شرکت‌کنندگان در نهمین همایش ملی «نخبگان فردا» در ۲۲ مهرماه ۱۳۹۴ با تأکید بر این موضوع بیان می‌کنند: «ثروت واقعی یک کشور، نیروی انسانی آن کشور است؛ به‌خصوص اگر جوان و هوشمند باشد». این نگاه بیان می‌کند که جمعیت در اندیشه ایشان نه یک بار اقتصادی، بلکه مهم‌ترین سرمایه تولید قدرت ملی محسوب می‌شود.

نکته مهم دیگر آن است که ایشان میان «جمعیت» و «سرمایه انسانی» تفکیک قائل نمی‌شوند، بلکه این دو را مکمل یکدیگر می‌دانند. از دیدگاه ایشان، جامعه مطلوب جامعه‌ای است که هم از جمعیت کافی برخوردار باشد و هم بتواند این جمعیت را در مسیر علم، ایمان، اخلاق، مهارت و مسئولیت‌پذیری تربیت کند. بنابراین کیفیت تربیت نسل آینده به همان اندازه اهمیت دارد که افزایش جمعیت؛ به همین دلیل در بسیاری از بیانات ایشان، موضوع جمعیت همواره در کنار خانواده، تربیت، آموزش، اشتغال، فرهنگ و سبک زندگی اسلامی مطرح شده است.

از سوی دیگر، در اندیشه حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای، مسئله جمعیت ابعادی چندگانه و فرابخشی دارد. ایشان کاهش جمعیت را صرفاً یک مسئله فردی یا اجتماعی تک‌بعد نمی‌دانند، بلکه آن را دارای پیامدهای اقتصادی، فرهنگی، امنیتی و تمدنی ارزیابی می‌کنند. به بیان دیگر، هرگونه تغییر در ساختار جمعیت، زنجیره‌ای از آثار متقابل بر بازار کار، نظام تأمین اجتماعی، قدرت دفاعی، سرمایه اجتماعی، رشد اقتصادی، نظام آموزشی و آینده کشور بر جای خواهد گذاشت؛ ازاین‌رو حل مسئله جمعیت نیز نیازمند رویکردی جامع، هماهنگ و میان‌بخشی است و نمی‌توان آن را صرفاً از طریق سیاست‌های حمایتی یا تشویقی کوتاه‌مدت مدیریت کرد.

درنهایت، می‌توان نتیجه گرفت که اندیشه امام شهید رحمته‌الله درباره جمعیت بر چهار اصل اساسی استوار است:

الف) جمعیت به‌مثابه سرمایه راهبردی کشور؛^۱

1. <https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=56392>.

ب) جوانی جمعیت در جایگاه موتور محرک پیشرفت؛^۱

ج) پیوند ناگسستنی جمعیت با خانواده و تربیت نسل؛^۲

د) نقش جمعیت در تحقق اقتدار ملی و تمدن نوین اسلامی.^۳

این چهار اصل، چارچوب مفهومی دیدگاه معظم‌له درباره آینده جمعیتی ایران را شکل می‌دهد و مبنای سیاست‌های کلی جمعیت و بسیاری از توصیه‌های راهبردی ایشان در حوزه خانواده و جوانی جمعیت به شمار می‌رود.

جایگاه جوانی جمعیت در اندیشه شهید

آیت‌الله العظمی خامنه‌ای رحمته‌الله

یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های اندیشه امام شهید رحمته‌الله در حوزه جمعیت، تأکید بر «جوانی جمعیت» به مثابه سرمایه راهبردی جمهوری اسلامی ایران است. در منظومه فکری ایشان، اهمیت جمعیت صرفاً به

1. <https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=24600>.

2. <https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=28179>.

3. <https://farsi.khamenei.ir/others-dialog?id=50300>.

تعداد افراد محدود نمی‌شود، بلکه ساختار سنی جمعیت و سهم جمعیت جوان، تعیین‌کننده ظرفیت‌های آینده کشور در حوزه‌های علمی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و امنیتی است؛ ازاین‌رو معظم‌له همواره به روند سالمندی جمعیت هشدار می‌دادند و حفظ جوانی جمعیت را یکی از ضرورت‌های اساسی آینده ایران می‌دانستند.^۱ این نگرش ریشه در تلقی تمدنی از مفهوم جمعیت دارد. در اندیشه ایشان، تمدن‌سازی بدون برخورداری از نیروی انسانی جوان، مؤمن، خلاق، متخصص و بانگیزه امکان‌پذیر نیست. نیروی جوان موتور حرکت جامعه است و هرگونه کاهش در سهم این گروه سنی، توان تولید علم، نوآوری، کارآفرینی، دفاع از کشور و پویایی فرهنگی را کاهش خواهد داد؛ ازاین‌رو جوانی جمعیت نه یک دغدغه مقطعی، بلکه ضرورتی راهبردی برای استمرار پیشرفت کشور محسوب می‌شود.

ایشان در سخنرانی خود در مراسم نوزدهمین

۱. بیانات در دیدار جمعی از تولیدکنندگان، کارآفرینان و فعالان اقتصادی، ۱۳۹۸/۸/۲۸.

سالگرد رحلت امام خمینی^{ره} این‌گونه بیان داشتند: «جوان یک کشور اگر بخواهد مثل موتور پیش‌برنده‌ای آن ملت را پیش ببرد، احتیاج دارد به اینکه سرحال، بانشاط، تندرست، قوی و دل‌بسته به کار و پیشرفت باشد».

همان‌طور که بیان شد ایشان اعتقاد داشتند سرمایه اصلی کشور نه منابع طبیعی و نه امکانات اقتصادی، بلکه سرمایه انسانی جوان است. چنین برداشتی با نظریه‌های جدید توسعه نیز همخوانی دارد که سرمایه انسانی را مهم‌ترین عامل رشد و توسعه پایدار معرفی می‌کند.^۱

از سوی دیگر، معظم‌له کاهش نرخ باروری را صرفاً به معنای کاهش تعداد موالید نمی‌دانند، بلکه آن را آغاز زنجیره‌ای از پیامدهای بلندمدت می‌دانستند که درنهایت به کاهش جمعیت فعال، افزایش نسبت سالمندان، فشار بر نظام بازنشستگی، کاهش توان تولید، افت نوآوری و کاهش اقتدار ملی منجر خواهد شد؛ به همین دلیل ایشان در سال‌های مختلف دربارهٔ تداوم روند

1. G. S. Becker, 1993, p 25.

کاهش جمعیت هشدار می‌دادند و تأکید می‌کردند که جبران این روند در آینده بسیار دشوار خواهد بود.

ایشان در سخنرانی نوروزی خود در سال ۱۳۹۹ خطاب به ملت ایران فرمودند: «اینکه بنده زیاد روی موالید تکیه می‌کنم، به خاطر این است. کشور ما امروز کشور جوانی است؛ اگر چنانچه موالید در این کشور به قدر لازم و به قدر کافی تولید نشوند - که الان به قدر کافی نیست - چند صباح دیگر، چند سال دیگر نسل جوان در کشور کمیاب خواهد شد. آن وقت کشوری که در آن جوان کم است، پیشرفتش [هم] کم است. یکی از ابزارهای قدرت، حفظ اکثریت جوان در جامعه است».

یکی از ویژگی‌های مهم اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، پیوند میان «جوانی جمعیت» و «پنجره جمعیتی» است.^۱ هر زمانی که جامعه‌ای دست‌کم ۷۰ درصد جمعیت در بازه زمانی ۱۵ تا ۶۴ سال یعنی سن‌های اوج کار و فعالیت باشند، در اصطلاح گفته

1. <https://farsi.khamenei.ir/others-dialog?id=50563>.

می‌شود که آن کشور در فرصت پنجره جمعیتی قرار دارد. این زمان فرصتی برای اصلاح ساختارهای جمعیتی و همچنین رشد و پیشرفت علمی و اقتصادی کشور است که اگر مغتتم شمرده نشود، آثار جبران‌ناپذیری خواهد داشت. ایران اسلامی تا سال ۱۴۱۵ در فرصت پنجره جمعیتی است و از حدود ده سال آینده این فرصت تمام می‌شود. درواقع هر تلاش در این بازه زمانی برای افزایش نرخ رشد جمعیت انجام شود، در سال‌های بعد به نفع کشور خواهد بود؛ ازاین‌رو گروه‌ها و افرادی که تاکنون فعال نشده‌اند، از همین اکنون باید این هدف مهم را در اولویت کاری خود قرار دهند.^۱ تأکید مکرر معظم‌له بر بهره‌گیری از ظرفیت جوانان، نشان‌دهنده توجه ایشان به همین فرصت راهبردی است.

در «بیانیه گام دوم انقلاب» نیز جوانان محور اصلی تحقق آینده جمهوری اسلامی معرفی شده‌اند. در این بیانیه، نسل جوان مخاطب اصلی انقلاب

1. D. E. Bloom, Canning, D., & Sevilla, J. The Demographic Dividend: A New Perspective on the Economic Consequences of Population Change, p: 45.

اسلامی معرفی شده‌اند و از آنان در جایگاه نیروی پیش‌برنده علم، عدالت، معنویت، اقتصاد، استقلال و تمدن‌سازی یاد شده است.^۱ این رویکرد بیان می‌کند که جوانی جمعیت صرفاً یک شاخص جمعیت‌شناختی نیست، بلکه مهم‌ترین ظرفیت تحقق اهداف بلند انقلاب اسلامی به شمار می‌رود.

از منظر حضرت آیت الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای، حفظ جوانی جمعیت بدون تقویت نهاد خانواده امکان‌پذیر نیست؛ بنابراین خانواده بستر اصلی تولد، رشد، تربیت و جامعه‌پذیری نسل آینده است و هرگونه آسیب به بنیان خانواده، اثر مستقیمی بر آینده جمعیتی کشور می‌گذارد؛^۲ به همین دلیل در بسیاری از بیانات ایشان، موضوع جمعیت در کنار ازدواج، فرزندآوری، تربیت فرزند، تحکیم خانواده و اصلاح سبک زندگی مطرح شده است. این پیوند نشان می‌دهد که سیاست‌های جمعیتی در اندیشه معظم‌له، بخشی از یک منظومه

۱. متن بیانیه گام دوم:

<https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>

۲. پیام به حوزه فعالان جمعیت، ۱۴۰۱/۲/۲۸.

فرهنگی و اجتماعی گسترده‌تر است و نمی‌توان آن را صرفاً به سیاست‌های تشویقی اقتصادی تقلیل داد.

درمجموع، می‌توان نتیجه گرفت که در اندیشه امام شهید^{علیه السلام}، جوانی جمعیت دارای سه کارکرد اساسی است:

الف) موتور محرک پیشرفت علمی، اقتصادی و فرهنگی کشور؛

ب) پشتوانه اقتدار ملی و امنیت پایدار؛

ج) زیربنای تحقق تمدن نوین اسلامی.

بر این اساس، هرگونه سیاست‌گذاری در حوزه جمعیت باید معطوف به حفظ، تقویت و توانمندسازی نسل جوان باشد؛ زیرا آینده ایران بیش از هر عامل دیگری، به کیفیت و پویایی سرمایه انسانی جوان وابسته است.

آسیب‌شناسی وضعیت جمعیتی ایران از

منظر شهید آیت‌الله العظمی خامنه‌ای^{علیه السلام}

تحلیل دیدگاه‌های امام شهید^{علیه السلام} نشان می‌دهد که ایشان مسئله جمعیت را صرفاً در قالب کاهش نرخ باروری یا افزایش سالمندی جمعیت تبیین

نمی‌کنند، بلکه آن را نتیجه مجموعه‌ای از تحولات فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و مدیریتی می‌دانند که در چند دهه گذشته به تدریج بر رفتارهای جمعیتی جامعه ایران اثر گذاشته است. در این چارچوب، کاهش جمعیت نه مسئله‌ای تک‌عاملی، بلکه پیامد تغییرات عمیق در نگرش‌ها، سبک زندگی، سیاست‌های عمومی و الگوهای فرهنگی جامعه است.^۱

۱. تداوم نادرست سیاست‌های کنترل جمعیت

یکی از مهم‌ترین محورهای آسیب‌شناسی معظم‌له، تداوم سیاست کنترل جمعیت پس از پایان ضرورت‌های آن است. ایشان بارها تأکید کرده‌اند که سیاست تحدید نسل که در مقطع خاصی از تاریخ کشور با هدف مدیریت شرایط اقتصادی و اجتماعی اتخاذ شد، پس از تغییر شرایط نیز ادامه یافت و همین امر موجب شد نرخ باروری کشور با سرعتی بیش از انتظار کاهش یابد. به اعتقاد ایشان، خطای اصلی نه در اصل سیاست، بلکه در استمرار آن پس

۱. بیانات در دیدار اعضای همایش ملی «تغییرات جمعیتی و نقش آن در تحولات مختلف جامعه»، ۱۳۹۲/۸/۶.

از پایان ضرورت‌های زمانی بود؛ استمرار این سیاست موجب شد جامعه ایران در مدت کوتاهی از جامعه‌ای جوان به سمت سالمندی حرکت کند.^۱

از دیدگاه حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای^۲، کاهش نرخ باروری صرفاً یک پدیده جمعیت‌شناختی نیست، بلکه تهدیدی برای آینده راهبردی کشور محسوب می‌شود. کاهش تعداد موالید در کوتاه‌مدت شاید آثار محسوسی بر جای نگذارد؛ اما در بلندمدت با کاهش جمعیت فعال، افزایش نسبت سالمندان، کاهش نیروی مولد، فشار بر صندوق‌های بازنشستگی، افزایش هزینه‌های سلامت و کاهش ظرفیت اقتصادی کشور همراه خواهد بود؛^۲ به همین دلیل ایشان بارها هشدار می‌دادند که اگر روند کاهش جمعیت ادامه یابد، در آینده جبران آن بسیار دشوار و حتی در برخی ابعاد غیرممکن خواهد بود.

۲. تغییر نگرش فرهنگی دربارهٔ فرزندآوری

دومین محور آسیب‌شناسی در اندیشه معظم‌له،

۱. بیانات در اجتماع بزرگ مردم بجنورد، ۱۳۹۱/۷/۱۹.

2. <https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=56392>.

تغییر نگرش فرهنگی دربارهٔ فرزندآوری است. در دهه‌های اخیر، برخی گفتمان‌های فرهنگی، فرزند را به جای آنکه نعمتی الهی و سرمایه‌ای اجتماعی معرفی کنند، هزینه‌ای اقتصادی یا مانعی برای پیشرفت فردی تصویر کرده‌اند. نتیجه این تغییر نگرش، کاهش تمایل به فرزندآوری، گسترش خانواده‌های کم‌فرزند و در برخی موارد ترجیح سبک زندگی بدون فرزند بوده است. به نظر می‌رسد این تغییر صرفاً حاصل مشکلات اقتصادی نیست، بلکه بخش مهمی از آن به تحول ارزش‌ها، الگوهای مصرف و سبک زندگی بازمی‌گردد.

امام شهید رحمته‌الله در دیدار اعضای همایش ملی «تغییرات جمعیتی و نقش آن در تحولات مختلف جامعه» به تاریخ ۱۳۹۲/۸/۸ می‌فرمایند:

ببینید چه چیزهایی است که موجب می‌شود جامعه ما دچار میل به کم‌فرزندی بشود. این میل به کم‌بودن فرزند، یک عارضه است؛ والا انسان به طور طبیعی فرزند را دوست می‌دارد. چرا ترجیح می‌دهند افرادی که فقط یک فرزند داشته باشند؟ چرا ترجیح می‌دهند فقط دو

فرزند داشته باشند؟ چرا زن به شکلی، مرد به شکلی پرهیز می‌کنند از فرزندداری؟ اینها را بایستی نگاه کرد و دید عواملش چیست؛ این عوامل را پیدا کنید، برای علاج این عوامل بیماری‌زا - که به اعتقاد بنده اینها عوامل بیماری‌زا است - متخصصین و صاحبان اندیشه را بخواهید فکر کنند. فرض کنید مثلاً بالارفتن سن ازدواج؛ خب بلاشک یکی از چیزهایی که باروری را محدود می‌کند، بالارفتن سن ازدواج است.

۳. غلبه نگاه اقتصادی بر نگاه توحیدی

یکی دیگر از مؤلفه‌های مهم در آسیب‌شناسی ایشان، غلبه نگاه اقتصادی صرف به مسئله جمعیت است. مشکلات اقتصادی می‌تواند بر تصمیم خانواده‌ها درباره فرزندآوری اثر بگذارد؛ اما تجربه بسیاری از کشورها نشان می‌دهد که حتی در جوامع برخوردار نیز نرخ باروری کاهش یافته است. بنابراین تحلیل مسئله جمعیت صرفاً بر پایه متغیرهای اقتصادی، تبیینی ناقص خواهد بود.

ایشان در یکی از دیدارهای خود بیان می‌دارند:

ما نباید تصوّر بکنیم که حتماً بایستی یک نفری یک خانه ملکی داشته باشد، یک شغل درآمدداری داشته باشد، بعد ازدواج بکند؛ نه، "إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ". این قرآن است [که] با ما دارد این‌جور حرف می‌زند؛ یعنی همه آن گره‌های ذهنی‌ای را که وجود دارد در این زمینه، باید شما باز کنید؛ یعنی شأن شما و همایشی از این قبیل، این است که بایستی این کار فکری و علمی را بکند؛ یعنی صرفاً بیان فکر، بیان خواست و حتی شعارهایی در این زمینه نباشد. واقعاً کار بشود، کار فکری بشود؛ عوامل کاهش جمعیت و موجبات افزایش جمعیت به‌نحو مطلوب و با اعتدال متناسب، درست سنجیده بشود، مطرح بشود [تا] اقناع بشوند افکار نخبگان. در این زمینه خب الان عامّه مردم، بعضی‌ها متدینند، بعضی‌ها متعبدند، وقتی گفته می‌شود، می‌روند سراغ باروری بیشتر؛ لکن نخبگان جامعه باید قانع بشوند، باید

مسئله را قبول کنند؛ اگر نخبگان قبول کردند، کار سهل می‌شود، کار فرهنگ‌سازی آسان می‌شود.

از بیانات امام شهید^{رحمه الله} می‌توان به دست آورد که سیاست‌های جمعیتی نباید به اقدامات مقطعی و بخشی محدود شود، بلکه حل مسئله جمعیت نیازمند شکل‌گیری نظام حکمرانی هماهنگی است که در آن سیاست‌های اقتصادی، فرهنگی، آموزشی، رسانه‌ای، اجتماعی و حقوقی در راستای تحکیم خانواده و تقویت فرزندآوری هم‌افزا عمل کنند. این رویکرد نشان می‌دهد که مسئله جمعیت، موضوعی میان‌بخشی و راهبردی است که تحقق اهداف آن مستلزم مشارکت همه نهادهای حاکمیتی و اجتماعی است. این امر را می‌توان از ابلاغ سیاست‌های کلی جمعیت در تاریخ ۱۳۹۳/۲/۳۰ به دست آورد.

این مؤلفه‌ها در کنار یکدیگر، تصویری منسجم از علل کاهش پویایی جمعیتی ایران ارائه می‌دهند و مبنای شکل‌گیری سیاست‌های کلی جمعیت و سایر سیاست‌های حمایتی در این حوزه محسوب می‌شوند.

مؤلفه‌های آینده مطلوب جمعیتی ایران در اندیشه شهید آیت‌الله العظمی خامنه‌ای رحمته‌الله

آینده‌پژوهی بر این اصل استوار است که آینده صرفاً ادامه روندهای موجود نیست، بلکه می‌تواند بر اساس ارزش‌ها، اهداف و سیاست‌های مطلوب طراحی و هدایت شود. در این چارچوب، آینده مطلوب جمعیتی ایران در اندیشه امام شهید رحمته‌الله نیز صرفاً به معنای افزایش تعداد جمعیت نیست، بلکه تصویری جامع از جامعه‌ای برخوردار از جمعیتی جوان، پویا، متعهد، توانمند و تمدن‌ساز ارائه می‌دهد. تحلیل منظومه فکری رهبر شهید نشان می‌دهد که آینده مطلوب جمعیتی بر مجموعه‌ای از مؤلفه‌های به‌هم‌پیوسته استوار است که هر یک در تحقق پیشرفت و اقتدار کشور نقشی اساسی ایفا می‌کنند.

۱. حفظ جوانی ساختار جمعیتی کشور

نخستین مؤلفهٔ این آیندهٔ مطلوب، حفظ جوانی ساختار جمعیتی کشور است. در اندیشه حضرت آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای، جوانی جمعیت نه صرفاً یک ویژگی آماری، بلکه یکی از مهم‌ترین مزیت‌های

راهبردی جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود. جامعه‌ای که از جمعیت جوان برخوردار باشد، ظرفیت بیشتری برای نوآوری، تولید علم، کارآفرینی، پویایی اقتصادی، پیشرفت فناوری و دفاع از منافع ملی خواهد داشت.

۲. تحکیم خانواده در جایگاه بستر اصلی بازتولید سرمایه انسانی

دومین مؤلفه آینده مطلوب، تحکیم خانواده در جایگاه بستر اصلی بازتولید سرمایه انسانی است. در منظومه فکری حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای^{ره}، خانواده صرفاً محل تولد فرزند نیست، بلکه مهم‌ترین نهاد تربیت، انتقال ارزش‌ها، شکل‌گیری هویت دینی و ملی و پرورش نسل آینده محسوب می‌شود. بر این اساس، هرگونه سیاست جمعیتی زمانی موفق خواهد بود که هم‌زمان با افزایش فرزندآوری، به استحکام روابط خانوادگی، ارتقای کیفیت فرزندپروری و حمایت از نهاد خانواده نیز توجه داشته باشد. در این نگاه، آینده مطلوب جمعیتی بدون خانواده‌ای سالم، پایدار و کارآمد تحقق نخواهد یافت.

۳. ارتقای کیفیت سرمایه انسانی

سومین مؤلفه، ارتقای کیفیت سرمایه انسانی است. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای همواره تأکید می‌کردند که افزایش جمعیت باید همراه با ارتقای سطح علم، مهارت، اخلاق، ایمان و مسئولیت‌پذیری نسل آینده باشد. بنابراین هدف نهایی سیاست‌های جمعیتی صرفاً افزایش تعداد افراد نیست، بلکه تربیت نسلی است که بتواند مسئولیت پیشرفت کشور و تحقق آرمان‌های انقلاب اسلامی را بر عهده گیرد. این دیدگاه با نظریه سرمایه انسانی که آموزش، مهارت و توانمندی را مهم‌ترین عامل توسعه پایدار می‌داند، همخوانی دارد.^۱

۴. پویایی اقتصادی مبتنی بر سرمایه انسانی جوان

چهارمین مؤلفه، پویایی اقتصادی مبتنی بر سرمایه انسانی جوان است. همان‌طور که بیان شد، ایشان جمعیت جوان مهم‌ترین را موتور رشد اقتصادی،

1. G. S. Becker, Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. P 45.

نوآوری و تولید ملی می‌دانستند. افزایش سهم جمعیت فعال در صورت فراهم‌بودن فرصت‌های آموزش، اشتغال و کارآفرینی، می‌تواند زمینه‌ساز جهش اقتصادی کشور باشد؛ از سوی دیگر، کاهش جمعیت جوان و افزایش نسبت سالمندان، فشار مضاعفی بر نظام بازنشستگی، خدمات درمانی و بودجه عمومی وارد می‌کند و ظرفیت رشد اقتصادی را کاهش می‌دهد؛ ازاین‌رو سیاست‌های جمعیتی باید هم‌زمان با سیاست‌های اشتغال، تولید و توسعه سرمایه انسانی طراحی شوند.

۵. تقویت اقتدار ملی و امنیت پایدار

پنجمین مؤلفه آینده مطلوب، تقویت اقتدار ملی و امنیت پایدار است. در اندیشه حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای رحمته‌الله، جمعیت یکی از ارکان قدرت ملی محسوب می‌شود. کشوری که از جمعیت جوان، تحصیل‌کرده، متخصص و برخوردار از روحیه مسئولیت‌پذیری بهره‌مند باشد، در عرصه‌های علمی، اقتصادی، دفاعی و فرهنگی نیز از ظرفیت بیشتری برای ایفای نقش منطقه‌ای و بین‌المللی برخوردار خواهد بود. بر اساس این نگرش،

سیاست‌های جمعیتی صرفاً سیاست‌های اجتماعی نیستند، بلکه بخشی از راهبرد کلان امنیت ملی و اقتدار جمهوری اسلامی ایران به شمار می‌آیند.

۶. زمینه‌سازی برای تحقق تمدن نوین اسلامی

ششمین مؤلفه، زمینه‌سازی برای تحقق تمدن نوین اسلامی است. یکی از مفاهیم بنیادین در اندیشه شهید آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، تمدن نوین اسلامی است که تحقق آن مستلزم وجود جامعه‌ای پویا، برخوردار از سرمایه انسانی گسترده و نسل‌های توانمند است. بنابراین جمعیت در این منظومه فکری، نه یک هدف مستقل، بلکه یکی از زیرساخت‌های تحقق تمدن اسلامی محسوب می‌شود. جامعه‌ای که از جمعیت کافی، جوان، متخصص، متعهد و دارای هویت اسلامی برخوردار باشد، توان بیشتری برای تولید علم، توسعه فناوری، گسترش عدالت، تقویت فرهنگ اسلامی و ایفای نقش تمدنی خواهد داشت.

درمجموع می‌توان گفت که اندیشهٔ شهید آیت‌الله العظمی خامنه‌ای رحمته‌الله درباره جمعیت، از یک نگاه بخشی و کوتاه‌مدت فراتر می‌رود و به نظریه‌ای

راهبردی درباره نسبت «جمعیت، خانواده، سرمایه انسانی، پیشرفت و تمدن‌سازی» تبدیل شده است. بهره‌گیری از این منظومه فکری در سیاست‌گذاری عمومی، می‌تواند ضمن تقویت بنیان خانواده، زمینه حفظ پویایی جمعیتی و افزایش ظرفیت‌های علمی، فرهنگی و اقتصادی کشور را در دهه‌های آینده فراهم آورد.

کتاب‌نامه

قرآن کریم

۱. علیئی، محمدولی، «تحلیل فضایی کاهش باروری، سالخوردگی جمعیت و پیامدهای امنیتی آن در جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه حکمرانی جمعیت و خانواده*، دوره ۱، ش ۱، ۱۴۰۲ ش.
۲. محمدپور، غلامرضا، سمیه جعفری، رسول بخشی دستجردی و هاجر اثنی‌عشری، «بررسی اثر ساختار سنی جمعیت بر رشد اقتصادی ایران»، *تحقیقات اقتصادی*، دوره ۴۸، ش ۲، ۱۳۹۲ ش.
۳. نوری، حسین بن محمدتقی، *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، قم: مؤسسه آل‌البیت علیه السلام، ۱۳۹۰ ش.

جمعیت، جوانی و آینده جمعیتی ایران در اندیشه شهید آیت‌الله
خامنه‌ای رحمته‌الله

Empirical Analysis, with Special Reference to Education,
Chicago: University of Chicago Press, 1993.

5. Bloom, David E., David Canning, and Jaypee Sevilla, *The Demographic Dividend: A New Perspective on the Economic Consequences of Population Change*, Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2003.
6. <https://farsi.khamenei.ir> .